

ÜHE PUU ERI HARUD

EESTI JA SOOME – EILSEST TÄNASESSE

Seppo Zetterberg

www.eva.fi

Tõlkinud: Kulle Raig ja Ruta Rannat

Väljaandja: Taloustieto Oy

Kaas: Antti Eklund

Trükikoda: Yliopistopaino 2004

ISBN 951-628-406-X

EESSÕNA

Eesti ühinemine Euroopa Liiduga on tähtis rajatähis nii Eesti kui ka Soome majandusele, kultuurile ja poliitikale. Institutsionaalsete takistuste kõrvaldamine suhtlusest kas vahetult või pärast ülemineku-perioodi annab võimaluse muuta maade läbikäimise ehk lähedasemaks kui see iial varem on olnud, kaasa arvatud need ajad, mil oleme kuulunud samasse riiki. Majandusell pakub uus olukord uusi võimalusi, mida peab oskama ära kasutada.

Soome Majandus- ja poliitikafoorum EVA (ElinkeinoelämänValtuuskunta) käivitas eelmisel aastal projekti, mille eesmärgiks oli hinnata Soome ja Eesti suhete praegust seisut ja heita pilk tulevikku. Projekti raames on varem avaldatud arvamusuuring *Partners in the European Union*, mis viidi läbi mõlemal maal ja mille soomekeelse versiooniga on võimalik tutvuda EVA võrguleheküljel. Möödunud sügisene EVA päev, mille raames Rootsi, Soome ja Eesti peaministrid arutasid kolme maa koostööd ja konkurentsi, oli samuti osa kõnealuselt projektist.

Käesolev ülevaade jätkab Soome ja Eesti suhete vaatlust ajaloolist aspektist: peab tundma minevikku, et võiksime tegutseda nüüdishetkes ja valmistuda selleks, mida tulevik toob. Ülevaate kirjutajaks paluti professor Seppo Zetterberg, kauaegne Eesti-uurija ning juhtiv Soome ja Eesti ajaloo tundja. Tegemist ei ole siiski ajalootunni kordamisega, vaid katsega seletada möödaniiku abil tänast ja homset päeva.

Teos avaldatakse samal päeval ühesuguses vormistuses nii eesti kui soome keeles. Väljendugu selleski meie suhte võrdõiguslikkus.

Professor Zetterbergi abistas tema töös Eesti-projekti juhtrühm, millesse kuulusid teadusdirektor Kari Alho, suursaadik Jaakko Blomberg, põllumajandusnõunik Marcus H. Borgström, suursaadik Matti Maasikas ja juhatuse esimees Antti Piippo. Juhtrühma esimees oli EVA juhataja Risto E. Penttilä ja koordineerija teadustöötaja Kai Torvi.

Avaldan neile kõigile südamest tänu.

Helsingis 13.4.2004

Pentti Vartia

LUGEJALE

Olen koondanud käesolevasse väljaandesse terve rea kirjutisi, millest mitmed vaatlevad Soome ja Eesti suhteid nii minevikus kui olevikus, osa aga arutleb selle üle, mille poolest oleme sarnased ja milles erine-me.

Kirjutised ei pretendeeri uurimuslikkusele, pigem on tegemist esseedega, mis annavad autorile võimaluse utreeringuteks ja isiklikeks seisukohavõttudeks. Teemade valikul ei ole ma lähtunud sellest, et kõik tähtsad asjad saaksid kirja pandud, seda ei võimaldaks ka ruum. Olen keskendunud sündmustele ja ilmingutele, mille tundmisest ma arvan olevat kasu – ja ehk ka äratundmisrõõmu – nii soomlastele kui eestlastele.

Juhul kui lugejal tekib tahtmine olla põhjendatult eri meelt kirjutajaga, on see raamatuke täitnud oma ülesande vähemalt osaliselt. Täiesti asja ette on ta läinud siis, kui tänane lugeja märkab, et meie maade suhetes või ka praegustes oludes on palju sellist, mida on võimalik seletada minevikuga. Ajalugu on kord juba selline, et ta pakub ohtralt võimalusi üllatuslikuks taipamiseks ja kaasaja olude mõistmiseks.

Massikommunikatsioonivahendid annavad meile iga päev mitmesu-gust teavet Soome ja Eesti majandusest, kaitsepoliitilistest otsustest, elatusasemest, uimastiprobleemidest, alkoholihindadest ja paljust muust. Võtan endale julguse pidada loetletud valdkondi nii tuntuks, et ei pühenda nendele erilist tähelepanu. See-eest olen võtnud üles mitmeid selliseid enamjaolt minevikust tulenevaid teemasid, mis kuluvad valgustatud nüüdislugejale ära siis, kui ta hakkab põhjalikumalt mõtlema Soome ja Eesti suhete üle kaasaegses maailmas.

Nüüd, mil mu töö on kaante vahel, tänan soojalt suursaadik Jaakko Blombergi ja suursaadik Matti Maasikat ning Soome Majandus- ja poliitikafoorum EVA juhatajat Risto E. J. Penttilät ja esindajat Kai Torvit, kes näitasid minu töö vastu üles suurt huvi ja pühendumust. Ülevaate tekst tuleb aga kirjutada täielikult minu enda arvele.

Helsingis 2004. aasta 5. aprillil

Seppo Zetterberg

SISUKORD

Eessõna	3
Lugejale	5
1. 1991. aasta pööre ja kuidas selleni jõuti	9
“Mis Eestis lahti on?”	9
Moraalset tuge!	11
Nõukogude Liidu “legitiimsed julgeolekuhuvid”	14
Soome läheb üle Põhjamaade leeri	16
SuurVend teeb peapesu	18
2. Vaba soomlane, vabaduseta eestlane	20
Mõisa ülemvõim ja pärisorjus	20
Vabadusest kolhoosini	22
Põllumehed ja Euroopa Liit	24
3. Poolteist kubermangu ja üks suurvürstkond	26
4. Iseseisvumismõtte lühike eellugu	28
Peibutavalt ohtlikud vaatepilud	28
Kaks eestilikku analoogiat	30
5. Ühekordne kodusõda, kahekordne vabadussõda	32
Eesti “Terijõe valitsus”	32
Venehirm ja “venkoviha”	34
6. Kas tugev president või hoopis ilma presidendita	36
Soome tugev riigipea	36
Eesti nõrk riigivanem	38
7. Aeglane ja kiire tunnustamine	41
Aeglane, kuid siiski teise koha saanud Soome 1920. aastal	41
Diplomaatiliste suhete taastamine 1991. aastal	43

8. Talvesõja trauma	45
Laidoner: “Eesti võitleb Soome kõrval”	45
Paasikivi: “Kenad hõimlased küll!”	46
9. Vähemused – nuhtlus ja rikkus	49
10. Unistused lähenemisest	52
Pätsi utoopia kaksikriigist	52
Majanduslik kasu – ent kummale?	56
11. Ohud ja võimalused	60
“Vennad ja õed Soomes”	60
Soome kui eestlaste “vabaduse maa”	61
Ühine oht ühendas	62
Ent kus see kuulekas Väikevend on?	64
Vangla aken	66
12. Kuid nüüd?	68
Holma unistus täitus	68
Uued perspektiivid	69
Eri mõõdupuu, erinevad prillid	70
Kasutatud kirjandus	72
Footnotes	74

1. 1991. AASTA PÖÖRE JA KUIDAS SELLENI JÕUTI

“MIS EESTIS LAHTI ON?”

Esmaspäeval, 1991. aasta 19. augusti hommikul hämmastas kogu maailma Nõukogude Liidu teadete agentuuri TASSi ametlik teadaanne. Teadaandest võis aru saad nii, et Moskvas oli toimunud mingi riigipööre ja võimu oli haaranud eriolukorra kehtestanud komitee ehk hunta. Paari päeva pärast jooksis see ettevõtmine siiski liiva.

Eesti kasutas tekkinud hämmingu kiirelt ära: vabariigi Ülemnõukogu tegi juba 20. augustil otsuse riigi iseseisvumise kohta. Sellest kiirelt mööduvast hetkest haarati kinni, et taastada oma 1940. aastal kaotatud iseseisvus. Sellega oli Soome saanud ka uue naabri.

Eesti ei olnud nõukogude võimu aastatel leidnud teed Soome kirjutas- vasse pressi, kui mitte arvestada mõningaid nõukogude ametnike juhendamisel koostatud kirjutisi. Need kirjutised pajasid lugejale, kui hästi kõik selles nõukogude vabariigis on. Eestlannad tantsisid kaunites rahvariides, mis andis mõista, et vähemalt folkloor oli säilinud, ja mida muud veel ikka tahta! Eestis toimuvat jälgiti – nii vähe või nii palju, kui seda tehti – kõõrdpilguga: enne otse lõunasse ja lähedale vaatamist kõõritati ida poole. Kremli tähtede punane valgus oli soomlastele selge märk süsteemi püsimisest, süsteemi, millest ühe osa moodustas Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik. Eesti vastu ei olnud sobilik liigset huvi tunda.

Peagi aga hakkas Soome avalikkuses tunda olema teatud pinna- virvendust. Juba 1981. aastal oli Seppo Heikinheimo kirjutanud *Helsingin Sanomates* Eesti olukorrast ja tulnud järeldusele, et Eesti rahvas ja kultuur elab suure surutise all. See artikkel sai Eestist ärritatud vastuse, millele omakorda reageeris viisteist eesti intelligenti esindajat pika, Tallinnas 1982. aasta märtsis dateeritud kirjaga. Selles näidati üksikasjaliselt, kui võrd sihikindlalt Eestis edendatakse venestamist. Ilmselt oma pikkuse tõttu ei pääsenud see kirjutis enam *Helsingin Sanomatesse*.

Seppo Kuusisto küsis 1982. aasta 17. oktoobril ajalehes *Uusi Suomi* avaldatud loo pealkirjas otsesõnu: "Mis Eestis lahti on?" Nii lääne kui Nõukogude Eesti allikatele tuginedes tahtis ta teada, kas teispooll Soome lahte on toimumas midagi iseäralikku või nähakse Soomes ja ka mujal läänes lihtsal tontel. Ettevaatlikult langetas toimetaja otsuse esimese variandi kasuks. Enamgi veel: Baltikumis olevat koguni aimata nähtust, millel nimeks Poola haigus. Kremli seisukohalt oli tegemist vägagi ohtliku ja raske tõvega.

Veelgi jõulisemalt asus asja juurde varjunimi Sirje Sinilind *alias* Juhan Talve, soome-estlane, kes avaldas 1984. aastal teose *Eesti ja Venemaa*. Ulatusliku materjali alusel näitas kirjutaja, et Eestis on käimas intensiivne venestamine. Teost *Helsingin Sanomates* arvustanud Seppo Zetterberg tõdes: "Sinilinnu karm raamat, mille andmetest suurem osa pärineb Nõukogude Eesti kirjandusest ja pressist, peaks pakkuma just soomlastele järelemõtlemise ainet. Hea oleks, kui teos enne Tallinna reisi läbi loetaks ja siis koju jäetaks."

Ka ühel teisel pseudonüümil õnnestus tollal oma kriitiline raamat Soomes välja anda. Varjunime Siniveli tagant paljastus noor rahvuslikult meelestatud poliitik, hilisem pikaajaline peaminister Mart Laar. *Samizdati* käsikiri ilmus pealkirjaga *Eesti võitleb oma vabaduse eest. Aasta 1944 tundmatu tunnistaja pilgu läbi*. Kogu oma subjektiivsuse juures avas see teos uue vaatenurga 1944. aastale, mil Punaarmee sakslaste taganedes jälle Eestisse tungis.

Niisiis oli Eestis toimuva kohta ühte-teist teavet juba olemas, kuidugi vaid neile, kes tahtsid näha ja kuulda.

Ligi pool sajandit kestnud apaatsus muutus Eestis 1987. aastal aktiivseks poliitiliseks tegevuseks. See, et kasvanud pinged nüüd vallandusid, vaevalt üllatas eestlasi endid. Suuremat osa soomlastest hämmastas see aga tõeliselt.

Rahvusliku enesemobilisatsiooni stardipaugu andis ametnike otsust eirav Kirde-Eesti fosforiidisõda, millest *Helsingin Sanomat* kirjutas 1987. aasta juulis pealkirja all *Fosforiidiprojekt võib hävitada kolmandiku Eesti maapinnast*. Novembris avaldas *Suomen Kuvalehti* omakorda lühendatult "Nõukogude Eesti teenelise kirjaniku ja Kirjanike Liidu juhatuse sekretäri" Soome smugeldatud kirjutise, mis oli septembris ilmunud *Eesti Kommunistis*. Oma artiklis avaldas Lennart Meri tõsist muret

ametnike kavatsuse üle rajada Kirde-Eestisse fosforiidikaevandused.

1987. aasta sügisel avaldati IME programmina tuntud dokument Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi majandusliku iseseisvuse kohta. Sama aasta detsembris rajati Eesti ajaloo rehabiliteerimist nõudev Eesti Muinsuskaitse Selts, mis hakkas nn. valgete laikude täitmisega värskendada Eesti kollektiivset mälu. Aastakümneid kestnud nõukogude okupatsiooni ajal keelatud Eesti sini-must-valge lipp sai 1988. aasta kevadel rahvuslipu staatuse. Kummutati terve hulk vanu tabusid: mõiste “kodusõda” asendati mõistega “vabadussõda” (1918–1920), avalikustati 1939. aasta augustis sõlmitud Eestile saatuslikuks osutunud Molotov-Ribbentropi pakti salajane lisaprotokoll ning 1940. aasta sünnimustest ei räägitud enam kui spontaanselt revolutsioonist ja Eesti vabatahtlikust astumisest Nõukogude Liitu, vaid kui maa okupeerimisest ja anneksioonist.

MORAALSET TUGE!

Vastavalt sellele, kuidas sündmuste tempo Eestis tuure kogus, sagesid ka Eestit puudutavad kirjutised Soome massiteabevahendites. Tihti küll piirduti eesti lehtedes ilmunud süsteemivastase kriitika vahendamisega. Aga nüüd juba võttis sõna ka riigi juhtkond. 1988. aasta oktoobris jahas president Mauno Koivisto soomlaste tundeid tõdedes, et “meil on ametlik välispoliitika välisriikide, mitte rahvalikumistega”. Tal oli ju õigus – nii see asi oligi. Ehkki Soome ei olnud *de jure* tunnustanud Eesti annekteerimist, oli pärast Teist maailmasõda lähtunud sellest, et *de facto* oli Eesti osa Nõukogude Liidust.

Eesti kompartei, kes enda arvates oli ühiskonnas suunanäitajaks, pidi nüüd leppima sellega, et tema kõrvale tekkis selline konkureeriv ühiskondlik uuendusliikumine nagu reformipoliitikat ajav Rahvarinne. 1988. aastal ei püstitanud see veel eesmärgiks Nõukogude Liidust eraldumist, vaid nõudis liiduvabariigile suveräänsust liitriigi koosseisus. Tõeline pomm plahvatas 1988. aasta 16. novembril, mil Eesti Ülemnõukogu võttis vastu suveräänsusdeklaratsiooni. Ka see dokument ei tähistanud veel lahkulöömist impeeriumist, vaid lähtus sellest, et Eesti staatus Nõukogude Liidu osana peab saama määratletud erilise liidulepinguga. Järsemaks muutunud nõudmised viisid Eesti konflikti Moskvaga.

Juhtkirjas, mille pealkiri oli *Hingemattev hetk Eestile*, tõdes *Helsingin Sanomat*, et eestlaste pürgimused on mõistetavad ja tuttavad ning et soomlased suhtuvad toimuvasse täieliku empaatiaga: “Ehkki Eesti iseisvus Nõukogude Liidu raames sõdib Venemaa ja Nõukogude Liidu olemasolu loogika vastu, aitab praegune rahvusvaheline poliitiline olukord Eesti kavatsustele osaliselt kaasa.” Nõukogude Liidu suursaadikule tõdes president Koivisto omalt poolt, et Eesti sündmused puudutavad soome rahva kõige sügavamaid tundeid.

Nii asi oligi. Heaks baromeetriks oli kasvõi 1988. aasta novembrisündmuste järellainetuses korraldatud Eino Leino Seltsi koosolek, millel viibisid ka Eesti rahvusliku liikumise aktivistid. “Eestlased tahavad üksnes seda, milles 1920. aastal Tartu rahus kokku lepiti,” tõdes luuletaja Hando Runnel kohalviibinud soome haritlastele. “Juhul kui me peaksime oma suhetes Nõukogude Liiduga valima emma-kumma, kas Soome või Eesti, siis otse loomulikult ohverdame me Eesti,” ütles Soome Ringhäälingu endine peadirektor Eino S. Repo. Kui Kaarlo Stewen küsis eestlastelt, millist abi nood Soomelt ootavad, vastas Runnel: “Moraalset tuge.” Professor Kai Laitinen kinnitas, et eestlased võivad olla moraalses toetuses täiesti kindlad. Koosoleku atmosfäär oli Eesti pürgimusi mõistev või vähemalt nende järsku hukkamõistu vältiv.

Eesti novembrikuise suveräänsusdeklaratsiooniga seoses tekkis eestlastel suhtluses Soomega konkreetseid ettepanekuid. Nõukogude Eesti asevälisminister tõdes Soome televisioonis, et Eesti vajaks Helsingis oma esindust: konsulaati, saatkonda või osakonda Nõukogude Liidu suursaatkonnas. Eesti majandusreformi käivitajate hulka kuulunud Tiit Made soovis sedasama: Eestile jõulukingituseks konsulaat Helsingisse. *Helsingin Sanomat* pidas rõõmustavaks ja teretulnuks, et Eestist tuli “ettepanekuid ja arvamusi nagu veerikkast kosest”. Samas aga tõdes leht oma 24. novembri juhtkirjas, et asja tuum, raskuspunkt, asetses siiski teljel Tallinn–Moskva. “Seal on vaja teha Nõukogude Liidu sise-mised otsused. Neid ei ole võimalik teha Helsingis, Stockholmis ega Washingtonis.”

Soomlased ei peaks oma nõuandeid eestlastele peale suruma, sest iga rahvas ja tema juhid peavad ise oskama hinnata oma võimaluste piire, arvas Erkki Pennanen *Helsingin Sanomate* kolumnis 1988. aasta 28. novembril. Initsiatiiv tuleks jätta eestlastele, soomlastele jääks aga

võimalus olla avatud nende soovidele ja ettepanekutele. Pennanen hoiatas eriti selle eest, et eestlased ei tohiks kasutada soomlasi poliitiliste etturitena Moskva vastu.

Siin avalduski see jahe suhtumine, tarkus, mis Soome seiskohalt oli mõistetav ja laialt levinud, aga mida Soome lahe lõunakaldal oli raske aktsepteerida. Arvata võib, et ametliku Soome ettevaatlikkust lisas parteijuht Mihhail Gorbatšov, kes vihaselt ja kohati raevukaltki nuhtles Eestit Kesktelevisiooni ligi tunnises saates. Eesti suveräänsusdeklaratsiooni pidas ta aferistlikuks poliitikaks: "See, mis on juhtunud Eestis, teeb meid rahutuks. Eriti rahutuks."

Soome kodanikuühiskonna valmidus moraalseks toetuseks kasvas samal ajal väga kiiresti: Eesti tärkavaid püüdlusi ei seatud kahtluse alla, mis äratas Eestis tõenäoliselt ka soodsat tähelepanu. Kodanike tasandil toimuval oli olemas tugev aluspõhi, mida toitsid tavaliste soomlaste isiklikud kokkupuuted eestlastega. Eeldused asjade sellisele arengule oli loonud pärast president Urho Kekkoneni 1964. aasta Eesti visiiti alanud reisilaevliiklus Helsingi ja Tallinna vahel, Eestis käivitatud soomlaste ehitusprojektid ja 1980. aasta olümpiamängude purjeregati korraldamine Tallinnas.

Eesti kommunistliku partei uute juhtfiguuride hulka kuulunud Mikk Titma ütleski 1988. aasta detsembris, et mõistab Soome valituse soovimatust anda hinnanguid Eesti olukorrale ning rõhutas samas, et peab tegema "selget vahet, mis on Soome valitsuse seisukoht ja mis vastutust mittekandvate kultuuriinstitutsioonide oma."

Kord hoo sisse saanud liikumine kogus lahe lõunakaldal tuure. Kui Eesti otsustas 1989. aasta suvel hakata järgmise aasta algusest viima ellu majandusliku enesemääramise õigust, nägi Eesti Ülemnõukogu Presiidiumi esimees Arnold Rüütel ette Soome ja Eesti äriühingute senise võrdlemisi tagasihoidliku koostöö märgatavat laienemist. Nüüd oli võimalik luua ühisfirmadele tugev seadusandlik põhi ja viia sellega majandussuhted usaldatavamale alusele, ennustas Rüütel intervjuus.

Helsingin Sanomate Erkki Pennaneni arvates tähendas majandusautonoomia seda, et nüüd olid ukсед lahti ärilistele otsesidemetele: "Enam pole vaja isegi mitte teatud häbelikkusest Moskva ministriumite või väliskaubandusettevõtete kaudu ringi teha." Oma 29. juuli juhtkirjas võrdles *Helsingin Sanomat* Eesti majanduslikku enesemääramisõigust

Soomes 1863. aastal toimunuga. Siis sai suurvürstkond oma valuuta, mis juhtis maa majanduselu kindlatesse rööbastesse “lahku tsaari-Venemaa inflatsioonile vastuvõtlikust feodaalsest suurriiklikust majandusest”.

Alates 1989. aasta suvest kogus jõudu eestivenelaste interliikumine. Selles atmosfääris Tartut külastanud *Helsingin Sanomate* Olli Kivinen märkas, et eriti raskes olukorras olevate eestlaste pilgud pöörduvad üha selgemini Soome poole, kust loodeti nii vaimset kui ka materiaalselt abi. Nõukogude Eesti uus asevälisminister, Soome ülikoolides kümme aastat lektorina töötanud Toivo Kuldsepp puudutas oma intervjuus teemat, mis on ka praegu, 21. sajandi alguses, Eesti liitumisel Euroopa Liiduga eriti aktuaalne. Kuldsepp suhtus tõrjuvalt Soomes tärganud lootustesse saada Eestist odavat tööjõudu: “Otse öeldes ei suhtu ma positiivselt mõttese kasutada eesti koristajaid ja müürseppi arstimina Soome tööjõupuuduse leevendamisel.” Soome aidaku Eesti ülesehitamist, pakkudes Soome tulevatele eestlastele kogemusi ja koolitust, mida need võiksid kodumaale naastes ära kasutada.

NÕUKOGUDE LIIDU “LEGITIIMSED JULGEOLEKUHUVID”

Eesti Ülemnõukogu võttis 1989. aasta lõpus vastu deklaratsiooni, mille kohaselt Eesti ühendumine Nõukogude Liiduga 1940. aastal oli seadusevastane. 1990. aasta veebruaris tulid ligi neli tuhat kohalike nõukogude ja Ülemnõukogu esindajat välja deklaratsiooniga, mis seadis eesmärgiks iseseisvuse taastamise. Noil aegadel valitud mitteametlik, aga see-eest autoriteetne Eesti Kongress asus samale seisukohale. Uue valmisseeduse kohaselt valitud Ülemnõukogu teatas 1990. aasta märtsis, et ta ei tunnista Nõukogude Liidu okupatsiooni Eestis ja et vana Eesti Vabariik on juriidiliselt üha olemas. Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi nimi muudeti Eesti Vabariigiks. Moskva kuulutas selle otsuse seadusevastaseks.

Eestis algas nüüd ülemineku ajajärk, liikumine iseseisvuse poole. See uus, endisest järsem kurss oli väljakutse Soomele, kelle ametlik jahedus sai peagi kibestunud vastukaja. Ülemnõukogu juhataja Ülo Nugis tõdes 1990. aasta aprilli algul antud intervjuus: “Ma ei tahaks hõimuvendadele, soomlastele, etteheiteid teha aga tõsi on, et kõigist lääneriikidest kõige aremad ja ettevaatlikumad paistavad olnud Rootsi ja Soome.” Nugise

arvates oleks kõige tõhusam Soomest saadav toetus olnud see, et Soome valitsus oleks avaldanud Eestit toetava seisukoha.

Uue Ülemnõukogu esimeheks ehk riigipeaks (presidendiks) valitud Arnold Rüütel oli veidi mõõdukam: "Soome valitsus ja president otsustavad ise, mis nende arvates on õige, aga selge on see, et ootame tuge Eesti rahva pürgimustele kõikidelt rahvastelt." Kõige kaugemale Soome mõistmises läks välisministriks tõusev Lennart Meri, kes ütles *Helsingin Sanomatele* aprilli algul antud intervjuus, et Soome välispoliitika on olnud oskuslikes kätes ja Eestil on sellest palju õppida. Samast seisukohast on Meri ka hiljem süstemaatiliselt kinni pidanud.

Nugise ja Rüütli soovitud toetusavaldust Soomest ei tulnud. Vastupidi. Kaitsejõudude peastaabi ülem kindralleitnant Gustav Hägglund teatas vestluses Rootsi ajakirjanikega, et Nõukogude Liidul on legitiimseid ehk seaduslikke julgeolekuhuvisid Läänemere-äärsetes riikides ja Nõukogude Liidu piirid on pühad. Ja kui omakorda president Koivisto vestles aprillis välisajakirjanikega, vastas ta küsimusele, kas Nõukogude Liidul on Baltikumis legitiimseid julgeolekuhuvisid, lühidalt: "On."

Kui olukord Leedus teravnes kriitilise piirini, esitas Leedu president lääneriikidele abipalve. 27. märtsil tegi välisminister Pertti Paasio avalduse, milles tõdeti olevat Soome seisukohalt tähtis, et Baltikumi vastuolud lahendataks läbirääkimiste teel, mitte jõuvõtete abil:

"Nõukogude Liidu naabrina ja Läänemeremaana tahab Soome rõhutada, et Baltikumis üldse ja antud hetkel Leedu olukorras tuleks üles näidata tasakaalukust ja kannatlikkust."

Minister lükkas ümber ka Soome ettevaatlikele seisukohavõttudele suunatud kriitika, sest tema arvates ei erinenud Soome avaldused oma sisu poolest teiste lääneriikide avaldustest: "Nüansierinevusi ehk on, aga need johtuvad kultuurierinevustest."

Televisioonis esinedes rõhutas Paasio veel seda, et on eri asi, mida ütleb avalik sõna ja mida riigi ametlikku vastutust kandev juhtkond:

"Viimasel on oma eriline kaal." Kui välisministrilt nõuti seletust selle kohta, miks kodanike ja ametliku Soome seisukohtade vahel on nii suur erinevus, ütles minister: "Ega rahva arvamust ole ju uuritud."

Äärmuskommunistide, taistolaste juhi rahvaesindaja Esko-Juhani Tennilä arvates oli rahvast kuulda võetud. Ta nimelt arvas, et soomlaste

enamus soovib Nõukogude Liidu piiride säilimist nende praegusel kujul, teisisõnu, et Balti riigid ei läheks oma teed. Poliitilistele muudatustele suunatud liikumise eesotsas olevad Baltimaade rahvarinded olid Tennilä arvates “separatistlikud liikumised”, mis mängisid rahvaste rahvuslike tunnetega. See-eest Helsingi abilinnapea Erkki Tuomioja kutsus sotsiaaldemokraate üles võtma selge pooldava seisukoha Leedu iseseisvumispürgimuste suhtes.

Kohtunud 1990. aastate algul Eesti kommunistliku partei juhi Vaino Väljasega, pani president Koivisto oma mõtted Soome Eesti-poliitkasti kirja järgmiselt: esikohal olid suhted Moskvaga, teisel kohal suhted Moskva tollase juhtkonnaga ja kolmandal kohal suhted eestlaste ettevõtmistega. Üllatav oli see, et Koivisto – nagu ta oma mälestustes kirjutab – andis alles nüüd käsu Eesti sündmuste süstemaatiliseks jälgimiseks. Koivisto mõttelõng liikus arvatavasti seda rada pidi, et hoides suhteid Gorbatšoviga ja toetades või siis vähemalt mitte kõigutades viimase uuenduspoliitika jätkumist, toetaks ta justkui keerdteid pidi ka Baltikumi olude vabanemist.

Soomes vaadeldigi Baltimaade arenguid suurel määral Nõukogude Liidu seisukohast. Juba 1989. aasta septembris oli Koivisto kirjutanud USA presidendile George Bushile oma kartusest, et baltlased lähevad liiga kaugemale, seades sellega ohtu nii iseendile kui ka Nõukogude Liidu uuendusprotsessi jätkumisele.

Nagu Soome väikeste sammude poliitikale kohane pani riiklik lennukompanii Finnair 1990. aasta märtsi lõpus käima regulaarse lennuühenduse Tallinnaga. Esimesel reisirajal oli kaasas ka parlamendispiiker Kalevi Sorsa. Aprilli keskel avati Eesti pealinnas Soome konsulaadi filiaal. Enne seda oli Soome Leningradi-peakonsulaadi ametnik töötanud teatud päevadel Tallinnas.

SOOME LÄHEB ÜLE PÕHJAMAADE LEERI

1990. aasta kevadel tahtis Taani välisminister Uffe Elleman-Jensen kutsuda Kopenhaagenisse kokku Põhjamaade välisministrid arutamaks Balti riikide võimalikku abistamist. Kohtumisel oli plaanis vastu võtta deklaratsioon, milles mainitaks Baltimaade õigust iseseisvusele. Taani välisministri ettevõtmisest ärritunud Koivisto teatas välisminister Pertti

Paasiole, et Soome välispoliitikat ei ole võimalik teha mõne teise Põhjamaa initsiatiivil nii, et too kutsub kokku koosolekuid, millel kavatsetakse kiita heaks Soomele sobimatuid seisukohti.

Otsest pressingut harrastas Soomet visiteerinud ja nõukogude juhtkonna seisukohti esindanud Juri Derjabin, soomlastele hästi tuntud varjunime Juri Komissarov all. Ta teatas Paasiole, et juhul kui Kopenhaagenis võetakse vastu deklaratsioon, mida Moskva võiks tõlgendada Nõukogude Liidule ebasõbralikuna, oleks sellel märgatavaid ja vahetuid mõjusid Baltimaadega peetavatele kõnelustele.

Taanlaste poolt kohtumisele kinnitamiseks kavandatud avaldus oli Koivisto arvates provokatsiooniline. Soome keeldus seda heaks kiitmast ja saatis Kopenhaagenisse ministri asemel riigisekretäri. Kohtumine minetas oma tähtsuse, milles taanlased süüdistasid soomlasi.

1990. aasta mai algul Strasbourgis peetud Euroopa Nõukogu assambleel kutsutud külalisena viibinud ja Baltikumi probleemide kohta enam kui napilt sõna võtnud president Koivisto tõdes, et Soome jälgib mure ja empaatiaga Balti rahvaste katseid leida õiged meetodid iseseisvuse saavutamiseks, milleks ka Nõukogude Liidu konstitutsioon annab neile võimaluse. Koivisto märkis lisaks, et Baltimaad ei arvestanud piisavalt Moskva vajadustega. Ta lisis, et meie teadmised Balti regiooni asjadest olid sel hetkel vähesed. Seepärast ei soostunud Koivisto Euroopa Nõukogu parlamendiliikmete palvetest hoolimata Baltikumi ja Moskva vaheliste läbirääkimiste vahendajaks hakkama.

Seda teavet, mida Koivisto igatses, ta väga kergesti ei saanudki. Kui president Rüütel külastas 1990. aasta augustis Helsingit, küsis Koivisto talt asju, millele sai oma meelest "ülimalt mitterahuldavaid, ümmargusi, mittemidagiütlevald" vastuseid. "Rääkisin Rüütlile Soome kogemustest ja sõdade õpetusest, sellest, et on parem hankida sõbrad lähedalt ja vaenlased kaugelt. Nentisin, et Nõukogude Liit on meile tähtis ja hea naaber." Selles seletuses oligi võetud kokku Soome riigi juhtkonna nn. pika perspektiivi arusaam ja nägemus asjast.

1990. aasta sügisel võis leida lehtedest pealkirju nagu *Eesti laulva revolutsiooni kiring vaibus väsimuseks ja Vähesed julgevad enam uskuda kiirese iseseisvumisse*. Samaaegselt hakkas eestlaste ühisrinne mõranema nii, et 1990. aasta hilissügisel oli Tallinnas käimas juba reibas võimuvõitlus: ühine vaenlane ei olnud enam suuteline ühendama.

1990. aasta novembris Pariisis peetud OSCE maade tippkohtumisel pidas Soome nimel kõne president Koivisto. Muud Põhjamaad asusid kõhklemata toetama Eestit, Lätit ja Leedut, soovides näha neid OSCEs. Koivisto isegi ei maininud oma esinemises Baltimaid, mida *Helsingin Sanomat* imeks pani. Soome avalik arvamus toetas peaaegu tingimuseteta Baltimaade iseseisvumispürgimusi. Presidendi liialdatud ettevaatlikkus Baltikumi suhtes võis lehe meelest tähendada järgmist: Koivisto oletas, et Nõukogude Liit pöördub tagasi jõupoliitika juurde ja kasutab taas vägivalda oma väiksemate naabrite suhtes.

1990. aasta detsembris paistis seisukoht leevenduvat, sest Soome esines nüüd ühistrindes teiste Põhjamaadega. Kopenhaagenis koos olnud Põhjala välisministrid tegid avalduse, milles väljendasid lootust, et Baltimaade iseseisvumispürgimused realiseeruksid Nõukogude Liiduga uuesti alustatavate läbirääkimiste teel. Välisminister Paasio arvates märgistas see avaldus muutust Soome senises Balti-poliitikas, kohal olnud välisminister Lennart Meri meelest olidki avalduse formuleeringud senitehtuist parimad. Kui varem oli Soome rääkinud Baltikumi puhul enesemääramisõigusest, muud Põhjamaad aga iseseisvusest, siis nüüd lähenes Soome teistele Põhjamaadele.

Jäälõhet peitis siiski üksnes kirmetis. 1991. aasta jaanuari algul peaminister Harri Holkeriga Helsingis kohtunud Eesti peaminister Edgar Savisaar jagas maad kahte rühma vastavalt sellele, kuidas nood Balti olukorda suhtusid. Ühed pidasid küsimust Nõukogude Liidu siseasjaks, teised aga rahvusvaheliseks, Teise maailmasõja tulemuste korrigeerimisega seotud küsimuseks. Savisaare arvates kuulus Soome esimesena mainitute hulka.

SUUR VEND TEEB PEAPESU

Kui olukord teravnes, seda eriti Leedus, ütles Koivisto valitsuse väliskomisjoni koosolekul 1991. aasta 9. jaanuaril, et Balti küsimus on hakanud talle varasemast rohkem peavalu valmistama. Nii Soome rahvale kui ka baltlastele oli vaja tõsiasjad selgeks teha. "Baltlased on üha sagedamini palunud meil sekkuda nende asjadesse ja nüüd me siis sekkume," ütles president oma välisministrile.

Järgmisel päeval andis Koivisto reaalspoliitika õppetunni, pressikonverentsi, millel ta *Helsingin Sanomatele* tuginedes Suure Venna kombel ja otse hämmastavalt kaledalt noomis meie lõunanaabreid poliitilise oskamatusel pärast ja imestas, miks seal ei ole võetud õppust Soome väärtuslikest kogemustest suhtluses suure naabriga. Koivisto hakkamine baltlaste avalikuks mentoriks oli piinlik, aga ka üllatav, kuna ta ise oli varem näidanud üles erilist tundlikkust rootslaste Suure Venna hoiaku suhtes. Koivisto arvates vastas Nõukogude Liidu püsimine Soome rahvuslikele huvidele.

Aga kui Nõukogude väed kasutavad jõuvõtteid või kui asi läheb Baltikumis verevalamiseni? “Minul ei ole sellist teavet, mis viitaks erilisele verevalamisohule,” ütles Koivisto, ehkki Baltimaade parlamentide spiikrid olid sellisele ohule viidanud.

Juba järgmisel päeval voolaski veri Leedu pealinnas Vilniuses ja 13. jaanuaril sai seal Nõukogude Liidu eriüksuste rünnakus Vilniuse teletornile surma üle kümne inimese. Verevalamine levis ka Läti pealinnas Riiga, aga mitte Eestisse. Jaanuaris leidsid Baltimaad päästerõnga: nad sõlmisid Boris Jeltsini Venemaaga lepingu, mis muu hulgas tunnustas osapoolte õigust riiklikule iseseisvusele. Oli ju Venemaal sama eesmärk kui Eestil ehk lahkulöömine Nõukogude Liidust.

Vilniuse veresaunast kulus veel üle poole aasta, enne kui Moskva augustikuine võimuhaaramiskatse viis välja Balti vabariikide iseseisvuse taastamiseni. Selle tõsiasja tunnustamisel – või õieti vanade diplomaatiliste suhete taastamisel – tegutses Soome juba õige kiirelt.

Nüüd, mil neist sündmustest on möödunud poolteist aastakümnet, paistab nii sõnadest kui tegudest välja, et minevik on unustatud Soome lahe mõlemal kaldal. Unustamine kujutabki endast reaalspoliitikat, nii nagu seda oli omal ajal ka Soome jahedalt ametlik käitumine.

2. VABA SOOMLANE, VABADUSETA EESTLANE

MÕISA ÜLEMVÕIM JA PÄRISORJUS

Ameerikaeestlasest ühiskonnateadlane professor Rein Taagepera esitas autorile oma versiooni selle kohta, miks Eesti allus 1939. aasta sügisel Nõukogude Liidu nõudmistele ja kaotas peagi iseseisvuse, soomlased aga hakkasid vastu ja säilitasid iseseisvuse. Taagepera arvates tulenes see sellest, et eesti talupoeg – rahva põhiosa, rahva tuumik – oli olnud sadu aastaid saksa aadli poolt alistatud ja lõpuks sunnismaiseks pärisorjaks tehtud. Soome talupoeg omakorda oli olnud muistsest ajast alates iseseisev ja isemeelne, teisisõnu vaba.

See põhjendus ei pruugi olla tuulest tõmmatud: ka nii on võimalik vaadelda rahvusliku ajaloo seiku ja nende mõju poliitilisele käitumisele. Igal juhul võib öelda, et suurim ajalooline erinevus soomlaste ja eestlaste vahel on selles, et eesti talupoja minevikku märgistab vabadusetus, soome talupoja oma aga vabadus. See erinevus peab paika ka uuemas ajaloos: kogu Teisele maailmasõjale järgnenud Nõukogude okupatsiooni ajal puudus eesti talupojal vabadus.

Taani ja saksa vallutajad tungisid Eesti alale 13. sajandi algul, tuues sinna feodalismi, teisisõnu sellise institutsiooni nagu läänindus. Põlisrahvas suruti vähehaaval täielikku vabadusetusse. Eestlased olid sunnitud järjest rohkem loovutama oma talumaid mujalt tulnuile ehk saksa aadlikele – Taani oli taandunud Eestist juba 14. sajandi keskpaiku –, tegema üha rohkem teopäevi ja maksma mitmesuguseid makse. Eesti talupoeg tehti sunnismaiseks, mis tähendas seda, et ta muutus mõisniku pärandatavaks omandiks. Talupojal puudus võimalus mujale kolida ja sel teel mõisahärra küüsisist pääseda.

Saatuslikuks sai ka see, et Eestis – enne 1918. aastat kasutagem pigem siiski mõistet eestlaste asualal – levis feodalism oma kõige karmimal ja äärmuslikumal kujul. Saksa maailma lääneosade lääninduses ei antud kõiki eriõigusi samaaegselt samale härrale, vaid ühtedel oli õigus talu-

poja isikule, tema "ihule", teistel õigus talupojalt makse või tööpanust nõuda ning kolmandatel voli tema üle kohut mõista. Seega oli kolme sorti ülemvõimu: võim sõltlase isiku üle, õigus sõltlase maale ja õigus sõltlast karistada.

Eestis kujunes välja lääninduse kui feodaalsõltuvuse raskeim variant, mõisaorjus, kus maahärrad oma vasallidele maid läänistades andsid neile samaaegselt õiguse nõuda talupoegadelt nii makse kui ka teopäevi ning kohaldada nende suhtes kohtuvõimu. Avalik-õiguslikud volitused koondusid niisiis ühtedesse ja samadesse erakätesse.

Mõisnike ülemvõim ja päritav sõltlus süvenesid veelgi sakslaste vallutusele järgnenud aastasadel. Kõige rügemasse vabadusetusse ja alam-lusse langes eesti talupoeg valgustusajal 18. sajandil. Tollal oli Eesti alal üle 1000 mõisa. Peab märkima, et kuna Eestisse ei asunud kunagi saksa talupoegi, kulgesid sotsiaalne ja rahvuspiir käsikäes. Ülemklassi moodustasid sakslased, vabaduseta rahva eestlased.

Võrdlus soome talupoja saatusega paljastab järsu erinevuse. Kui Rootsi võim alates 12. sajandist tungis Soome aladele, ei pandud kahtluse alla talupoja eramaavaldust ega talupoja isiklikku vabadust, feodalism selle sõna tegelikus tähenduses ei jõudnud kunagi Soome ehk Rootsi Idamaale.

Idamaa talupoegade hulgas oli nii soome- kui ka rootsikeelseid. Seega ei märkinud keelepiiri sotsiaalset piiri. Härrastest koosnev ülemklass oli küll pikka aega rootsikeelne, aga rahvuselt olid sinna kuuluvad soomlased, mitte rootslased. Eripäraks võib pidada ka seda, et soomlased said alates 1362. aastast õiguse osaleda Rootsi kuninga valimisel. Vastava manifesti kohaselt tuli 12 talupojal saabuda Idamaa rahva esindajatena kuningat valima. Kui siis Rootsi sai 16. sajandil oma parlamendi ehk Seisuste Kogu, said talupojad omakorda õiguse sellisele tollase Euroopa mastaabis haruldasele asjale nagu oma täievolilisele esindusele, millesse valiti esindajaid kogu riigist, seega ka Soome poole pealt.

Tähtis verstapost eesti talupoja ajaloos oli aasta 1819, mil talupojad said isikliku vabaduse. Samal ajal jäi kogu see maa, mida nad olid harinud, mõisahärra omandiks ja talupoeg ise härra kohtuvõimu alla. Kasutusele tuli teorent, mille vastu talupojad said mõisalt harimiseks maad. Pärisorjuse lõpetamine ei lahendanud siiski tekkinud probleeme. Selleni jõuti alles aastakümneid hiljem.

Soomes kasutusel olnud rendipõllundussüsteem vastas üldjoontes tolleks ajaks Eestis välja kujunenud olukorrale. Soome torpar (vabadik) oli renditalunik, kes maksis peamajandile renti oma tööpanusega. 1860ndatel aastatel oli Soomes üle kuuekümnne tuhande renditaluniku. Oma iseloomult ei olnud see süsteem feodaalne, sest maaomaniku ja rentniku suhe oli pelgalt majanduslik ega andnud omanikule avalik-õiguslikku võimu rentniku üle.

1866. aastal hakkas Eestis kehtima kohaliku omavalitsuse ehk valla-seadus, mis siirdas kohalike asjade otsustamisõigust talupoegadele. Kõik makse maksvad talupojad – peremehed, rentnikud ja mingil määral ka maatamehed – said õiguse osaleda kohaliku omavalitsusorgani valla-volikogu valimistel. Selle organi tegevussfääri kuulusid muu hulgas politseivõimu teostamine, maksustamine ja koolide eest hoolitsemine.

Suur tähtsus oli sellel, et 1860ndatel aastatel algas lõpuks ka maa müümine päriks. Põhja-Eestis kulges see protsess aeglasemalt kui lõuna pool Liivimaal, kus 1880ndate aastate alguseks oli juba 60 % taludest päriks ostetud. Sajandi lõpuks oli vastav näitaja Lõuna-Eestis 86 protsenti, Põhja-Eestis aga alles natuke üle 50 protsendi. Ostude teel siirdus majandeid üha enam talupoja eraomandusse, mis soodustas maa-omanikest talupidajate klassi tekkimist.

Soomes hakkas samal ajal ehk 1860ndate aastate algul regulaarselt kogunema Maapäev ehk parlament, kus talupoegadel oli oma täievoli-lise esinduse kaudu võimalik mõjutada suurvürstkonna asju.

VABADUSEST KOLHOOSINI

Märkimisväärne, isegi otsustav mõju maarahva olukorra paranemisele ja talupoegade teadlikkuse tõusule oli eesti ja soome rahvuslikul ärka-misel 19. sajandi keskel. Emakeelte – eesti ja soome keele – kasutus levis seda laiemalt, mida rohkem hakkas olema omakeelseid koole ja ajalehti. Nii näiteks oli eestlaste asualal 1834. aastal 593 rahvakooli ja 1852. aastal oli neid juba 1017. Nii eestlaste kui soomlaste lugemis-oskus oli üldine, eestlastel enamgi veel kui soomlastel, mis oli tähtis ühiskonnaelus osalemise eeldus.

Eestis sai talumaade müük sellise hoo, et esimese maailmasõja eel oli 80 % kogu talumaast müüdud talupoegadele. Sellest hoolimata säilitas

saksa aadel maal oma majandusliku ülemvõimu. 1914. aastal oli suur-
majandite käes ikka veel 42 % viljeldavast maast. Majandi keskmiseks
suuruseks oli 2000 hektarit, samal ajal kui eestlastele müüdüd talude
keskmine suurus oli 32 hektarit. Kuna talupoegadele müüdava maa
hulk oli piiratud ja hind kõrge, jäi eesti talupoja nälg maa järele rahulda-
mata. See nälg sai kustutatud alles iseseisvumisjärgse maareformiga,
kuid ka siis mitte täielikult.

1919. aastal toimunud radikaalne maareform oli eelmisel aastal iseseis-
vunud Eesti Vabariigi võit sisemises võimuvõitluses. Riik võõrandas
suurmajandite maadest 96,6 % ehk 2.346.500 hektarit, kusjuures
makstud kompensatsioon moodustas maade tegelikust väärtusest vaid
3 protsenti. Sundvõõrandatud maast moodustati 56.000 asundustalu,
mida talupojad võisid endale pikaajsete laenude abil välja osta või
põliseks kasutuseks rentida. Eelistatud olid Vabadussõjas osalenud rinde-
mehed. 1929. aastal oli Eestis 133.000 talu, mille viljeldava ala kesk-
mine suurus oli 23 hektarit.

Ka Soomes korraldati maaomandiasju ümber. Maad rentivate ja maata-
rahva olude parandamine sai hoo sisse pärast 1918. aasta sügisel vastu
võetud torpari- ehk vabadikuseadust. See andis rentnikele võimaluse
oma talu välja osta. Enne Teist maailmasõda oli seda õigust kasutanud
kokku 100.000 rentnikku, kelle omandusse läks ligi miljon hektarit
maad.

Torpariseadust täiendas 1922. aastal vastu võetud *Lex Kallio*, mis andis
riigivõimule õiguse sundvõõrandada maad maatameestele ehk põllu-
majandustöölisele. Need abinõud lisasid ka Soomes väikemajandite
arvu. Nii oli 1929. aastal ligi kolmel talul neljast alla 10 hektari põllu-
maad.

Pärast Eesti Vabariigi sünni jõudu kogunud talupojaklassi eluiga jäi lühi-
keseks. Kui Nõukogude Liit oli annekteerinud Teise maailmasõja ajal
Eesti, algas eesti talupoja teekond uude "mõisasüsteemi", kollektivisee-
ritud põllumajandusse, sovhoosidesse ja kolhoosidesse. Nõukogude
võimu esimestel aastatel oli põllumajanduspoliitika siiski ettevaatlik.
Maareformi käigus riik küll konfiskeeris maid, aga radikaalne ja vägi-
valdne kollektiviseerimine viidi läbi alles 1949. aasta kevadel. Kui
kollektiviseeritud majandite osa oli 20. märtsil 8,2 protsenti ja
kolhoose 641, siis kuu hiljem oli protsent juba 63,8 ja kolhooside arv

2753. Kolhoosi kuulus keskmiselt 30 majapidamist. 1949. aasta oktoobris oli kollektiviseeritud majandite osakaal 78 protsenti ja suvel 1952 oli see 97,1 protsenti.

Sundkollektiviseerimist kiirendasid küüditamised: kümneid tuhandeid maainimesi küüditati 1949. aasta märtsis paari päeva jooksul Nõukogude Liidu sisepiirkondadesse. Sel teel hoogustati kolhooside moodustamist, murti eestlaste rahvuslik selgroog ja nõrgestati metsavendade tegevusega jätkunud vastupanu okupatsioonile.

PÕLLUMEHED JA EUROOPA LIIT

Ka Soomes põhjustas Teine maailmasõda maaomandit ja kogu ühiskonda puudutavaid ümberkorraldusi. Pärast 1944. aasta sügisel Moskvas sõlmitud vaherahu tuli loovutatud Karjala elanikkond, umbes 450.000 inimest, suurem osa põllupidajad, ümber asustada mujale Soome. Ümberasujatele ja mitte ainult neile, vaid ka rindelt tulnuile ja sõdurileskedele oli vaja anda harimiseks maad. Evakueeritute ümberasustamine õnnestus kiiresti ametnike ja ümberasujate endi aktiivsuse tõttu. 1945. aastal vastu võetud maahankeseaduse kohaselt olid eelkõige riik, omavalitsused, kogudused ja ettevõtted kohustatud loovutama ümberasujatele maad. Vastavalt teatud astmestikule olid selleks kohustatud ka eraisikud.

Ellu viidud maareform oli üks kõige radikaalsemaid kogu Euroopas. Enamik ümberasujatest sai uue elukoha Lõuna- ja Kesk-Soomest. Rootsi keelsete omavalitsuste territooriumile soomekeelseid ümberasujaid siiski ei paigutatud, sest kohalikke keeleproportsioone ei tahtud muuta.

Kui Eestis hakati 1990ndatel aastatel kollektiviseerimise tagajärgi likvideerima, tagastati maad endistele omanikele, oli selle maa omanik siis Tallinna ärimees või Kanada vanadekodus oma eluõhtut veetev väliseesti leskproua. Loomulikult ei olnud eeldused adrasarvede pihku haaramiseks ja eraviisiliseks põllupidamiseks kuigi head. Puudus järjepidevus ja traditsioon ning lisaks olid ka oskused roostes.

Väljakutseid on piisavalt veelgi. Eesti põllumajandussaaduste jaoks otsustavat tähtsust omanud idaeksport, eriti just Peterburisse, on kõrgete tollide tõttu järsult langenud. Ka Euroopa Liitu ei mahu enam

põllumajandustooteid, vähemalt mitte mõistliku hinnaga. Soome põllumajandusettevõtjad suhtusid Euroopa Liiduga ühinemisse kriitiliselt. Arvati, et põllumajandustoetused vähenevad, mistõttu tootmine võib kriisi sattuda. Paariaastane liikmeksolek on tõestanud nende hirmude osalist põhjendatust ja uute riikide liitumine 2004. aasta kevadel tõmbab liidu rahakotisuu veelgi rohkem koomale.

Eesti põllumehe arvamus erineb huvitaval kombel soome põllumehe arvamusest. 2002. aastal läbi viidud arvamusuuringus toetas umbes 75 % Eesti põllumajandustootjatest ühinemist Euroopa Liiduga. Miks? Aga selle pärast, et isegi vähendatult on Euroopa Liidu põllumajandustoetus tunduvalt suurem sellest, mida Eesti riik on põllumehele maksnud.

3. POOLTEIST KUBERMANGU JA ÜKS SUURVÜRSTKOND

Soome ja Eesti saavutasid iseseisvuse samal ajal: Soome 1917. aasta detsembris, Eesti 1918. aasta veebruaris. Sellele tähtsale verstapostile jõudes oli neil seljataga erinev ajalugu ning seetõttu ka erisugused eeldused ja võimalused oma iseseisvuse ülesehitamiseks.

Venelased okupeerisid eestlaste asuala 1710. aastal. Juriidilise kinnituse sai liidendamine Uusikaupunki rahulepinguga 1721. aastal. Enne seda oli Põhja-Eesti kuulunud 1561. aastast ja muu Eesti alates 1629. aastast Rootsi superrriigi koosseisu. 1710. aasta kapituleerumislepingus tunnustas tsaar saksa aadlile Eesti alal varem antud erioigusi. Jõustusid määrused evangeelse kiriku ning saksa haldussüsteemi ja kohtupidamise kohta. Saksa keel sai ametliku keele staatuse ja aadel maaomandiõiguse. Samaaegselt süvenes vabaduseta talupoegade rõhumine.

Administratiivselt kuulus eestlaste asuala keisririigis kahte kubermangu ehk provintsi: põhjaosa Tallinna ehk Eesti kubermangu ja lõunaosa Liivimaa kubermangu. Ajuti moodustasid need koos Kuramaa kubermanguga ühtse terviku, nn. kindralkubermangu, mida valitses kindralkuberner. Kindralkubernerite kaudu oli see administratiivüksus allutatud otse tsaarile, samal ajal kui üksikud kubermangud olid Vene siseministeeriumi alluvuses.

Eesti ja Liivimaa provintsidele kohaldatud aadlike omavalitussüsteem tähendas seda, et aadlike vanad omavalitsusõigused said igatpidi kinnitatud, elanikkonna põhiosal, eestlastest maarahval jäid need õigused aga äärmiselt napiks. Baltisaksa aadlike omavalitsusorganitele – Maapäevale ja Maanõukogule – kuulus lisaks seadusandlikule ja maksustamisõigusele ka kohtuvõim. Linnadel säilis endine omavalitus 19. sajandi lõpuni.

Kohaliku omavalituseseaduse jõustumine Eestis õpetas rahvast alates 1860ndatest aastatest ajama oma kogukonna asju, aga ei andnud sellist laialdasemat poliitilist kogemust, mida soomlastel oli umbes 100 aasta

jooksul enne iseseisvumist võimalik hankida Vene keisririigis om autonoomse staatuse tõttu.

1809. aastal Venemaaga liidetud Soome autonoomia oli tõesti ulatuslik. Suurvürstkonnal oli oma neljast seisuses koosnev Riigipäev, tolleaegne parlament, kus olid esindatud ka talupojad. 1906. aastast mindi üle üldise ja ühetaolise hääleõiguse alusel valitud ühekojalisele parlamendile. Täitesaatvat võimu kasutas soomlastest koosnev Senat ehk valitsus ja lisaks oli Soomel oma sõjavägi, mis 1878. aastal antud seaduse kohaselt rajanes üldisel sõjaväekohustusel. Oma raha, mark, võeti kasutusele 1860. aastal. Lisaks oli suurvürstkonna ja keisririigi vahel ametlik tollipiir. Venelaste maale imbumist takistas Soome oma kodakondsus.

Eestlastel ei olnud võimalust "harjutada" riigiasjade ajamist enne iseseisvumist, samal ajal kui soomlastel oli kogunenud vastavat kogemust sajandi võrra. Siiski on põhjust küsida, kas eestlastele tuli nende kogematus iseseisva riigi ülesehitamisel kahjuks ja kas soomlastel oli saadud kogemusest kasu. Rutakalt asja üle mõeldes tundub vastamine olevat kerge, aga tegelikult pole seda mitte. Vastust katsutakse leida kuuendas peatükis.

4. ISESEISVUMISMÕTTE LÜHIKE EELLUGU

PEIBUTAVALT OHTLIKUD VAATEPILUD

Iseseisvumismõte on tüüpiliselt nähtus, mille juured tahetakse tavaliselt toppida võimalikult sügavale minevikumulda. Iseseisvust peetakse tihti natsiooni ajaloolise arengu lõppeesmärgiks, täitumuseks. Kui lõpptulemus, iseseisvus, on olemas, vaadeldakse minevikku selle piiluaugust ja nähakse kergesti selliseidki iseseisvumistahte märke, mida tollased inimesed üldse tähele ei pannud sel lihtsal põhjusel, et neid ei olnud. Soome vaatepilu on 1917. aasta 6. detsember, Eestil aga on neid koguni kaks: 1918. aasta 24. veebruar ja 1991. aasta 20. august.

Peab meelas pidama, et vabadus ja iseseisvus ei ole tingimata kattuvad mõisted. Minevikust on võimalik leida vabadustahte poeetilisi sõnastusi alates kasvõi rahvaluulest. Kui Eestis algas 1880ndatel aastatel baltisaksa eriõiguste ja seejärel eesti rahvusliku liikumise vastu suunatud venestamine, hakkas tekkima vabaduse tähtsust rõhutavaid, tihtipeale sümboolses salakeeles kirjutatud luulelisi eneseväljendusi. Sama nähtus oli jälgitav ka Soomes, kui 1899. aastal algas esimene venestamisperiood. Neid ilminguid pole siiski põhjust pidada märguanneteks eesmärgikindla iseseisvumiskava olemasolu kohta.

Millal siis ilmusid Eesti ja Soome poliitiliste erakondade programmidesse konkreetseid iseseisvustahet väljendavad avaldused? Vastus on, et mitte varem kui 1917. aasta sügisel.

Venemaa Veebruarirevolutsioon 1917. aastal kukutas tsaari. Võimule tulnud Ajutine Valitus tuli nõudmistele vastu ja nõustus ühendama eestlaste asuala üheks Eesti kubermanguks. Sellele anti ajutised, 1919. aasta alguseni kehtinud omavalitsusõigused. Omavalitsusorganiteks asutati valitav Maanõukogu ja Maavalitsus. Vanad saksa omavalitsusorganid likvideeriti. Sellise autonoomiaga eestlased tol hetkel rahuldusidki ega hakanud nõudma Venemaast lahkulöömist.

Soomes taastas Vene Ajutine Valitsus venestamisaastate jooksul likvideeritud autonoomia. Soomlaste vajadusi see esialgu rahuldas. 1917. aasta juulis võttis Eduskunta siiski eelkõige sotsiaaldemokraatide häältega vastu niinimetatud võimuseaduse, millega kuulutas enda kõrgeima võimu kandjaks Soomes. Võimuseadus ei olnud iseseisvusdeklaratsioon: välispoliitika ja sõjalised asjad jäeti veelgi Vene valituse kompetentsi. Võimuseadus oli võit sotsiaaldemokraatidele, sest peaaegu kogu võimu üleminek Eduskunnale, mille enamuse moodustasid sotsid, paistis avavat tee sotsialismi võidule Soomes.

Vastuabinõuna saatis Vene Ajutine Valitus võimuseaduse vastu võtnud Eduskunna laiali, mistõttu seadus jäi lõpuks kinnitamata. Uutel valimistel kaotasid sotsiaaldemokraadid Eduskunnas oma absoluutse enamuse.

Kui vasakäärmuslastest bolševikud haarasid Venemaal 1917. aasta oktoobris võimu, olid selle mõjud tunda nii Soomes kui ka Eestis. Nüüd tekkis tahtmine ja vajadus kaosesse langenud ja bolševike terrori all kannatavast Nõukogude Venemaast lahku lüüa. Soomes otsustas parempoolsete erakondade kätte läinud Eduskunta 15. novembril hakata vähemalt esialgu kasutama piiranguteta kõrgeimat võimu. Eduskunta nimetas ametisse parempoolse valitsuse, millele anti volitused teha teoks suurvürstkonna iseseisvumine. Eduskunta kuulutas Soome iseseisvaks 1917. aasta 6. detsembril.

Umbes samas tempos arenesid sündmused ka Eestis. Kuni 1917. aasta sügiseni soovisid praktiliselt kõik Eesti erakonnad Venemaa muutmist föderatsiooniks ja Eesti kuulumist sellesse autonoomse osariigina. Juulis kokku tulnud ja peale bolševike kõiki poliitilisi jõude esindanud Eesti rahvuskongress näiteks pidas ainukeseks mõeldavaks riiklikuks olemisvormiks autonoomse osariigi staatust Vene föderatiivses riigis. Veel ei olnud sihikule võetud eraldumist Venemaast.

Pärast bolševike võimuhaaramist Venemaal kasvas ka Eestis vasakäärmuslaste terror, kusjuures võim hakkas kohalikelt omavalitusorganitelt, Maanõukogult ja Maavalitsuselt, minema üle tööliste ja soldatitele. 15. novembril, seega samal ajal kui Soomes, kuulutas Maanõukogu ennast kõrgeimaks võimukandjaks Eestis. Oma konverentsil 23. ja 24. detsembril püstitas vasaktsentristlik tööpartei esimesena Eesti parteidest ametlikult Eesti iseseisvuse nõude, mille kohaselt Eestil tuli

koheselt Nõukogude Venemaast eralduda. 1918. aasta 13. jaanuaril kogunesid Estonia teatrisse kõikide parteide esindajad peale bolševike, kes ikka veel pidasid kinni mõttest jääda Nõukogude Venemaa koosseisu, ja kuulutasid Eesti kõige kiiremas korras iseseisvaks. Nii ka 1918. aasta 24. veebruaril juhtus.

Seega ei olnud iseseisvumismõtte juured kummalgi maal kuigi sügavalt mullas. Kogu protsess aktualiseerus eelkõige Nõukogude Venemaa sündmuste tulemusena: bolševike võimuletulek ja terror kiirendasid sündmuste arengut. Pärast otsuste tegemist käis iseseisvuse väljakuulutamine kiiresti, paari nädala jooksul.

KAKS EESTILIKKU ANALOOGIAT

Soome kuulutas ennast möödunud sajandil iseseisvaks vaid ühel korral, Eesti kahel. Esimesel korral lõi Eesti 1918. aastal lahku Nõukogude Venemaast ja teisel korral 1991. aastal Nõukogude Liidust. Siinkohal on põhjust esile tõsta kahte huvitavat analoogiat.

Eestlased olid kuni 1917. aasta sügiseni impeeriumi lojaalsed alamad, mitte separatistid. Nad püüdsid selle poole, et Venemaast tehtaks föderatsioon, mille autonoomseks osaks Eesti oleks. Alles bolševistliku Nõukogude Venemaa terror sundis eestlasi iseseisvust nõudlema.

Ka kodanike poliitilises tegevuses tähtsa rolli saanud Rahvarinne ei nõudnud 1988. aastal Eesti eraldumist impeeriumist, vaid tegelikku autonoomiat Nõukogude Liidu koosseisus. Iseseisvumise taastamine seati eesmärgiks 1990. aasta veebruaris. Viimaseks sammuks sel teel oli Moskvas 1991. aasta 19. augustil toimunud riigipöördekatse. Järgmisel päeval võttis Eesti Ülemnõukogu vastu iseseisvusdeklaratsiooni.

Praegu, mil iseseisvus on kestnud juba üle kümne aasta, võib tähele panna, et uue iseseisvumise päevast, 1991. aasta 20. augustist on tulnud samasugune vaatepilu nagu seda oli 1918. aasta 24. veebruar. Kuna õnnelik lõpp on teada, tahetakse ka uue iseseisvumise juured suruda sügavamale, kui oleks tegelikkuses põhjust. Mõistagi ei saa eitada seda, et osa eestlastest hellitas pikka aega iseseisvumismõtteid. Kui aga tutvuda politiseeritud “ärkamisliikumise” avalike mõtteavaldustega, tekib mulje, et 1987. ja 1988. aastal ei olnud veel hoopiski eesmärgiks Nõukogude Liidust eraldumine. Taheti sõltumatust keskvalitusest, kuid

tegemist ei olnud separatismiga.

Iseseisvuse väljakuulutamisel nii 1918. aastal kui ka 1991. aastal näitas Eesti üles erakordset situatsioonitaju, tehes seda, tõi küll, osaliselt olude sunnil. Tallinn oli 1918. aasta 23. veebruaril kaoses: bolševikud olid taandumas sadamas ootavatesse laevadesse pääsemaks varjule Peterburi, lõunast maale tungivad sakslased aga olid juba vallutanud Lõuna- ja Kesk-Eesti. Just sellesse kitsasse ukseprakku õnnestus Eestil niiöelda jalg vahele saada ja iseseisvus 24. veebruaril välja kuulutada. Järgmisel päeval marssisid sakslased Tallinna, lämmatasid iseseisvuse ja alustasid üheksa kuud kestnud okupatsiooni. Kui iseseisvusdeklaratsiooni andmine ei oleks tol pühapäeval päeval õnnestunud, oleks järgmine võimalus avanenud kõige varem 1918. aasta novembris.

Samasugune hetke võimaluse ärakasutamine kordus 1991. aastal. Kui hunta ehk eriolukorra komitee üritas 19. augustil Moskvas võimu haarata, võttis ebaselgele poliitilisele olukorrale kiiresti reageerinud Eesti 20. augustil vastu iseseisvusdeklaratsiooni. Taas kord oli tegemist enam kui täpse ja õige ajastusega.

5. ÜHEKORDNE KODUSÕDA, KAHEKORDNE VABADUSSÕDA

EESTI “TERIJÕE VALITSUS”

1917. ja 1918. aastate iseseisvumisele järgnes mõlemal maal sõda. Soomes oli see tüüpiline kodusõda, Eestis aga pea ühetähenduslikult vabadussõda ja kõigele lisaks veel kahekordne.

Soomes teravnes siseolukord 1917. aasta sügise jooksul. Eraldusjoon kulges kodanlike (“mittesotsialistlike”) rühmade ja sotsiaaldemokraatide (sotsialistide) vahelt. Revolutsiooniliselt meelestatute kätte läinud sotsiaaldemokraatliku partei, ametiühinguliikumise ja Punakaardi juhtkonnad moodustasid revolutsioonilise kesknõukogu, mis kuulutas 14. novembril kogu riigis välja üldstreigi. Kesknõukogu tegi juba otsuse võimuvõtmiseks, aga annulleeris selle peaaegu kohe – ja pidi hiljem taluma Lenini, Trotski ja Stalini etteheited selle kohta, et üldstreigiga loodud soodus hetk võimulepääsemiseks jäeti kasutamata.

Sisemine eraldusjoon paistis selgesti välja ka siis, kui Eduskunta kõrgeima võimu teostajana moodustas 27. novembril valitsuse. Kui kaks valitsusnimekirja pandi hääletusele, võitis kodanlik senat P. E. Svinhufvudi taktikepi all tulemusena 100–80. Sama kordus 6. detsembril, kui Eduskunta hääletas Soome iseseisvusdeklaratsiooni poolt. Paremerkondade sõnastusvariant võitis hääletage 100–88. Kaotajaks jäänud sotsiaaldemokraatide redaktsioonis oldi samuti iseseisvumise poolt, kuid selles eeldati eelnevaid läbirääkimisi Nõukogude Venemaa võimukandjatega.

Sotsiaaldemokraatliku partei enamus oli 1918. aasta jaanuaris üha võimuhaaramise vastu. Punakaardi kategooriline surve viis aga välja selleni, et radikaalsete jõudude poolt kaaperdatud partei täitevkomitee

teatas oma kavatsusest hakata teostama riiklikku ja ühiskondlikku revolutsiooni, mis püstitaks Soomes sotsialistliku ühiskonnakorra. Punakaart võttis 28. jaanuaril Helsingis üle kõige tähtsamad objektid ja rajas oma valitsuse ehk revolutsioonilise rahvaesinduse.

Algas sõda valitsusvägede ja Punakaardi vahel, ja ehkki sellest võttis osa ka välismaalasi – sakslasi valitsuse toetajatena ja venelasi mässuliste pooltel – oli tegemist eelkõige kodusõjaga, kus üks soomlane võitles teise vastu. Sõda, mis oli kestnud kolm kuud, lõppes maikuu keskel. Kibestumist ja rahvuse jagunemist kahte leeri lisasid vangilaagrid ja rohkelt ohvraid nõudnud sõja klaarimine tagantjärele. Need haavad paranesid alles 1939. aasta Talvesõja ajaks.

Ka Eestis radikaliseerus 1917. aasta jooksul vasakäärmuslus (bolševikud), laiendades pidevalt oma toetuspinda. Aga Eesti riigi tulevikku kavandades püsisid mõõdukamad vasakpoolsed ehk sotsiaaldemokraadid (menševikud) ja esseerid ühisrindes parempoolsete parteidega.

Kui siis 1918. aasta algul mõte iseseisvumisest kristalliseerus programmiks, olid selle taga kõik teised parteid, välja arvatud bolševikud ehk enamlased. Enamlased tahtsid mõistagi püsida Nõukogude-Vene koosseisus. Nende teiste parteide toetusel kuulutati iseseisvus 1918. aasta 24. veebruaril välja. Pärast seda taandus suurem osa bolševikest sakslaste eest Nõukogude Venemaale. Alanud Saksa okupatsioon, isegi juba selle oht, elimineeris bolševike otsustamisõiguse Eestis, ehkki põhjustas samas ka iseseisvuse kaotamise üheksaks kuuks.

Pärast Saksa kokkuvarisemist ründas Nõukogude Venemaa 1918. aasta novembri lõpus Eestit ja ka muid noori Balti vabariike. Jõuluks olid nõukogude väed jõudnud juba Tallinna lähedale. Algas Vabadussõda, milles vastamisi olid ühelt poolt eestlased ja teiselt poolt vene bolševikud. Tõsi küll, ründajate hulgas oli ka eestlasi, aga neid oli nii vähe, et see ei anna põhjust rääkida kodusõjast. Eesti ja vene bolševikud moodustasid aga Peterburis Eesti Ajutise Revolutsioonikomitee püstitamiseks Eestis töölisvõim. Kohe pärast seda, kui Eesti kirdeservas olev Narva oli läinud agressori kätte, kuulutas Revolutsioonikomitee Eesti Nõukogude Sotsialistlikuks Vabariigiks, millele pandi nimeks Eesti Tööraha Kommuun(a). Lenini valitsus tunnustas koheselt selle moodustise iseseisvust.

Samasugust taktikat kasutas Nõukogude Liit tihti ka hiljem. Näiteks Soome Talvesõja alguses 1939. aastal moodustatud nn. Terijõe valitsus on näide sama "sniti" kasutamisest. Nii Eesti Tööraha Kommuun kui ka Terijõe valitsus kadusid koos realiteetide muutumisega vaikselt areenilt.

VENEHIRM JA "VENKUVIHA"

Eesti Vabadussõja lõpptulemus oli see, et venelaste kallaletung löödi tagasi. Selles sõjas said eestlased teisegi võidu. Baltikumis tegutses eestlaste ja lätlaste vastu veel ka saksa ja baltisaksa väeüksusi. Tugevasti kasvanud Eesti armee lõi 1919. aasta 23. juunil Põhja-Lätis Võnnus peetud lahingus kindralmajor Rüdiger von der Goltzi armeed. Sama kindral oli Soome kodusõjas toetanud valitsusvägesid võitluses punaste vastu. Eestlaste ajaloolist võitu põhivaenlase, sakslaste üle tähistab selle päeva nimetamine võidupühaks.

Eestlaste Vabadussõda oli seega kahekordne vabadussõda. Selles sõjas löödi kaht ajaloolist vaenlast ja valati sel teel usku noore riigi võimalustesse säilitada oma iseseisvus.

Eesti Vabadussõda lõi teistsugused eeldused iseseisvuse ülesehitamiseks kui Soome sõda 1918. aastal. Eesti sõda ühendas eestlasi, Soomes aga jagas sõda rahvuse kahte leeri. Eesti võitis sõjas kahte vana vaenlast, samal ajal kui Soome ei olnud saanud võitu oma piiritagusest ajaloolisest vaenlasest: Nõukogude Venemaa oli osalenud sõjas üksnes kaudselt, punaseid toetades.

Rahutingimused olid soodsad nii Soomele kui Eestile. 1920. aasta veebruaris Eesti ja Nõukogude Venemaa vahel Tartus sõlmitud rahulepingu kohaselt sai Eesti 15 miljonit kuldrubla sõjakahjude hüvituseks ning "uusi" alasid Narva jõe idapoolelt ja Kagu-Eestist Petserimaalt. Soome ja Nõukogude Venemaa vahel sealsamas Tartus 1920. aastal sõlmitud rahuleping oli Soomele samuti soodus, skeptikute meelest ehk liigagi soodus.

Nõukogude valitsus oli tunnustanud Soome iseseisvust juba enne kodusõda, Eesti iseseisvust tunnustas Nõukogude Venemaa aga alles pärast Eestile võiduka sõja lõppu Tartu rahulepinguga.

Veel üks seik ehk “venkoviha” vajab väljatõstmist. Soomes õilmitses see alates iseseisvumisest, ehkki nähtuse juured olid veelgi sügavamal. Soomes oli tegemist siiski pigem hirmuga venelaste ees, aga nagu teame, on hirm vihkamise ema. Selle tunde tugevnemisele andis lisatõuke asjaolu, et Soome ei olnud 1918. aasta sõjas otseselt Nõukogude armeega rinda pistnud ega seega ka oma sõjalist suutlikkust proovile pannud, rääkimata selleks, et oleks võinud uhkustada vaenlase armee löömisega. Nii hirm kui ka sellest siginev vihkamine jäid küdema.

Eestis vastavat nähtust kahe maailmasõja vahel ei täheldatud, vähemalt mitte märgataval kujul. Eesti oli võitnud Nõukogude armeed oma Vabadussõjas. Nii ei jäänud eestlastesse hirmu Nõukogude Venemaa ees, hirmu, mis oleks muutunud vihkamiseks. Eestis küpses venelaste vaen alles pärast Teist maailmsõda Nõukogude okupatsiooni aastakümnete jooksul.

Ja veel: Soome teatud ringkondades pesitses headest rahutingimustest hoolimata kibestumine selle üle, et Ida-Karjala jäi uue idapiiri taha. Sellest tekkis revanšihimu, Suur-Soome aade, mis omakorda toitit vihatundeid.

Seevastu Eestile andis Tartu rahu kõik, mida Eesti soovis, seda ka territooriumi osas. Revanšivaimu, Suur-Eesti aadet, Eestis ei tekkinud, mis tähendab, et Eestis ei olnud ka venelaste vihkamiseks soodsat kasvupinnast. Seega on meil taas tegemist ühe huvitava erinevusega kahe maailmasõja vahelise Eesti ja Soome ajaloos.

6. KAS TUGEV PRESIDENT VÕI HOOPIS ILMA PRESIDENDITA

SOOME TUGEV RIIGIPEA

Soome avaliku elu tegelane minister Aatos Erkko tegi mõni aeg tagasi ettepaneku kaotada Soomes presidendi institutsioon. Ilma et kõnealust ettepanekut oleks põhjust siinkohal lahata, võiks pöörata tähelepanu asjaolule, millele avalikes kommentaarides ei ole eriti viidatud. Nimelt asjaolule, et meie lõunanaabritel kehtis ajavahemikul 1918–1934 süsteem, milles riigipea institutsiooni ei tuntud. Kuidas selline lahendus sündis ja kuidas see töötas?

Kuid alustame Soomest. Soome kuulutas end iseseisvaks vabariigina. 1918. aasta jaanuarist maini toimunud kodusõda tugevdas siiski usku tugevasse kuningriiki. Kui valitsus oli saanud kodusõja ajal abi keiserlikult Saksamaalt, küpses Soomes 1918. aasta suve jooksul mõte nii monarhiast kui ka sellest, et kuningas tuleks saada Saksamaalt. Sellega oleks tagatud noorele riigile tugeva suurriigi toetus ka edaspidi. Mitteisarvuline ja ebatäieliku koosseisuga parlament, millest vasak tiib toimunud kodusõja tõttu puudus, valiski sügisel kuningaks Saksa printsi. Kui Saksamaal monarhia novembris kukutati, loobus Soome kuningast ja suundus välispoliitikas koostööle maailmasõja võitnud lääneriikidega. Vabariiklased võitsid 1919. aasta kevadised valimised ja selle aluselt hakati kujundama vabariiklikku valitsemisvormi. Vasakpoolsed, kellel oli 200-kohalises parlamendis Eduskunnas 80 kohta, taotlesid parlamendile tugevat võimu ja seega nõrka rolli presidendile ning valitsusele. Kui vasakerakondade tahe oleks realiseerunud, oleks Soome riigipeast kujunenud esindusfunktsioone täitev juhtfiguur, kelle oleks valinud parlament.

Seevastu keskpartei ja eriti veel monarhiaunistustest loobunud parempoolsed, kes moodustasid Eduskunnas enamuse, taotlesid presidendile ja valitsusele tugevat staatust. Nad nõudsid vabariigi presidendile suhteliselt pikka valitsemisperioodi ning mandaati rahvalt otse, mitte parlamendi vahendusel. Prantsusmaalt saadi argumente tugeva presidendi õigustamiseks – iseseisev president võis olla vahendajaks ja lepitajaks võimalikes konfliktsetes olukordades.

Lõpptulemuseks oli kompromiss. 1919. aasta suvel heaks kiidetud Soome põhiseadus pani võimu teostamisel põhirõhu parlamendile, kuid ka president sai märkimisväärse võimupädevuse. President oli kaitsevää ülemjuhataja, tal oli õigus saata laiali parlament, ta juhtis välispoliitikat ning nimetas ametisse ja vabastas ametist valitsuse. Presidendi sõltumatust lisas asjaolu, et teda ei valinud mitte parlament, vaid kaudselt rahvas.

Eesti valis teise tee. Juba ajaloolistel põhjustel ei olnud monarhia – Saksa päritolu valitsejast rääkimata – üldse mõeldav. Oma pika ajaloo jooksul olid eestlased nüüd esimest korda ise enda peremehed. Võõrriikide rõhujatest oli lahti saadud ning nüüd tuli hoida ohjad kindlalt eestlaste kätes. Rahvavõimust ei tohtinud tingida mitte üks gramm. Rahva suveräänsus oli selle aja lööksõna.

1919. aasta kevadel põhiseaduse koostamiseks kokku kutsutud 120-kohalisse Asutavasse Kogusse said vasakpoolsed erakonnad ligi 50 kohta ja parempoolsed ainult 13 kohta. Seega olid peale vasakpoolsete tugevas seisus ka keskparteid. Sellise jõudude jaotusega asuti ettevalmistama põhiseadust. Põhiseaduse komitees valitses üksmeel selles, et kõrgeim võim peab kuuluma rahvale. Nägemused läksid lahku selles, kuidas seda teostada. Sotsialistid leidsid, nii nagu Soomeski, et rahva võim realiseerub seda paremini, mida nõrgem on täidesaatev võim ja mida rohkem see on allutatud rahva esindusorganile. Parempoolsed taas rõhutasid eri riigiorganite võimu tasakaalu tähtsust. Mõnedes arvamustes tehti ettepanek ka riigipea institutsiooni ehk presidendi ametikoha loomise kohta.

EESTI NÕRK RIIGIVANEM

1920. aastal jõustunud Eesti põhiseadus oli ehitatud üles rahva suveräänsusele nii, et eelkõige teostas rahvas oma võimu parlamendi, Riigikogu valimise teel, kuid võimu võis teostada ka rahvahääletuste ja kodanikualgatuste kaudu. Riigikogu võttis vastu seadused ja määras ametisse peaministri ehk riigivanema ja ministrid ning riigikohtu kohtunikud. Nagu valitsus, nii oli ka riigivanem täielikult sõltuv Riigikogust. Seega oli valitsus – nagu Šveitsis – teatud mõttes vaid üks parlamendi komisjonidest. Riigivanem ei olnud kaitseväge ülemjuhataja ning tal ei olnud õigust kuulutada välja seadusi. Riigikogu laialisaatmine oli võimalik ainult rahvahääletuse korras.

Põhiseaduse paragrahvideks konkretiseerunud ajaloolise taustaga ideaalid pörkasid peagi kokku argireaalsustega, sest Riigikogu võimu tasakaalustav riigipea puudus. Põhimõtteliselt oli riigis suur roll Riigikogu esimehel, kuid praktikas ei kujunenud ka temast oodatud sisepoliitilist juhtfiguuri.

Üldjuhul kuulutatakse sõdade vahelise perioodi Eesti sisepoliitiliste probleemide ainsaks patuseks 1920. aasta põhiseadus. Selle osakaal oli, tõsi küll, suur, kuid seda mitte ainult seaduse enese, vaid ka selle pärast, et ülilaaia võimupädevusega Riigikogusse kuulunud erakondadel ei olnud kogemusi ning sageli olid rahvasaadikutele oma erakonna huvid südamelähedasemad kui riigi huvid. Lisaks sellele oli Eesti poliitiline kaart äärmiselt killustunud arvukate erakondade vahel. Peale mõne suurema erakonna oli Riigikogus hulganisti väikseid erakondi. Näiteks valiti 1923. aastal 100-kohalisse parlamenti rahvaesindajaid 14 erakonnast. Parempoolsed põllumajanduse esindajad said 23 kohta, sotsiaaldemokraadid 15 kohta ja tsentrit esindav tööpartei 12 kohta. Seega oli kolmel suuremal erakonnal pooled parlamendi kohtadest. Soomes oli 1924. aasta parlamendis kuus erakonda, millest kolmel suuremal oli kokku 142 kohta 200-st ning ka kõige väiksema esindajate arvuga erakonnal oli 17 kohta.

Enamusvalitsuste moodustamine Eestis nõudis mitmete poliitilistelt eesmärkidelt erinevate erakondade kaasamist, mis tegi valitsustest heterogeense ega võimaldanud pikaajalist koostööd, samuti mitte tugeva ja kindla poliitilise kursi järgmist.

Paremerakonnad hakkasidki juba 1926. aastal nõudma põhiseaduse muutmist Riigikogu suurte volituste piiramiseks täidesaatva võimu kasuks ja peagi lisati riigipea ametikoha sisseseadmise nõue. Rahulolematute etteotsa võttis koha sisse paremäärmuslik vabadussõjalaste ehk vapside liikumine, mille tõkestamiseks riigivanem Konstantin Päts kuulutas 1934. aastal riigis välja erakorralise seisukorra ja kehtestas autoritaarse süsteemi. Aluse selleks andis 1934. aasta alguses jõustunud uus põhiseadus, mis kiitis heaks laia võimupädevust omava riigipea institutsiooni (mida nimetati endiselt riigivanemaks). Pärast mitmeid vaheetappe laskis Päts 1938. aastal valida ennast riigi esimeseks presidendiks. Selline institutsioon oli loodud uue põhiseadusega.

Vaatamata riigivõimu erinevale struktuurile ja erinevusele erakondade arvus olid valitsused nii Eestis kui Soomes lühiajalised. Soomes oli aastatel 1917–1934 (1936) 20 valitsust, Eestis 24. Soome valitsuste elupaevad ei kestnud just kaua, kuid Eesti valitsustel olid need veelgi lühemad. Kuigi ka Soome sisepoliitikas olid oma kitsaskohad, tähendas presidendinstitutsiooni olemasolu seda, et Soomes ei tekkinud tugeva täidesaatva võimu eest niisugust kurnavat poliitilist võitlust, mis Eestis sügenes juba 1920ndatel aastatel ja lõppes Pätsi autoritaarse süsteemiga.

Tagantjärele arutades: Juhul kui 1920. aasta põhiseadus oleks tundnud riigipea institutsiooni ja piiranud Riigikogu võimu riigipea kasuks, oleks võinud ühiskonnarahule saatuslikuks osutunud parempoolne radikalism jääda ka Eestis pehmemaks ja nii oleks demokraatlik süsteem säilinud kogu esimese vabariigi aja.

Ja veel tagantjärele mõtteid ehk katse vastata peatükis 3 esitatud küsimusele selle kohta, kas Eesti iseseisvumine 1918. aastal ilma riigiasjade korraldamise kogemusega mõjutas sisepoliitilist ebastabiilsust, mis lõpuks viis autoritaarse valitsemiseni. Mingit rolli see võis ju mängida. Juhul kui eestlased oleksid saanud 19. sajandil aktiivselt ja võrdväärsetelt koos baltisakslastega otsustada riiklike asjade üle, oleks võinud see leevendada rahva suveräänsuse nõudmisi pärast 1918. aastat ja takistada võimu liigset koondumist rahva, siis Riigikogu kätte. Selline seis oleks võinud lubada ka küllaltki tugeva riigipea ametikoha sisseseadmist poliitilise elu tasakaalustamiseks, mis omakorda oleks vähendanud parema tiiva, eelkõige vapside, alatasa kasvava kriitika – kriitika, mis lõpuks viis autoritaarse süsteemi loomiseni, – teravust.

Soomes näiteks tõi just riigipea, presidendi range liin olukorda rahumeelse lahenduse 1932. aasta Mäntsälä rahutuste ajal, mis moodustasid parlamentaarse kriisi haripunkti Soomes.

Kui Eesti sai lõpuks 1938. aastal esimese presidendi, oli tolle võimupädevus väga lai – nii jätkus 1934. aastal alguse saanud Pätsi autoritaarne kord “esimese vabariigi” lõpuni.

Taasiseseisvunud Eesti põhiseadus näeb ette riigipea, presidendi olemasolu, kuid tema võimupädevus ja võimalused mõjutada poliitilist elu on üsnagi väikesed. Soome ja Eesti ongi 2000ndate aastate alguses riigipeade rolli osas teineteisele lähenenud, sest Soomes on viimasel ajal piiratud presidendi võimu märgatavalt, mille tõttu peaministril on kujunenud olulist kaalu omav poliitikategelane.

7. AEGLANE JA KIIRE TUNNUSTAMINE

AEGLANE, KUID SIISKI TEISE KOHA SAANUD SOOME 1920. AASTAL

Võrdluste tegemine ajaloo uurimisel ei ole alati mõistlik, kuid siiski on huvitav kõrvutada Soome suhtumist Eesti iseseisvuse tunnustamisse aastatel 1918–1921 ja 1991. aastal.

Eesti kuulutas end iseseisvaks 1918. aasta 24. veebruaril, kuid juba järgmisel päeval okupeeris Saksamaa riigi pealinna ja pisut rohkem kui nädala pärast oli Saksamaa okupeerinud kogu Eesti territooriumi. Samal ajal olid saksalased tulemas ka Soome, et võtta Senati (valitsuse) palvel osa kodusõjast. Soome oli 1918. aasta lõpuni orienteerunud Saksa suunale, võib isegi öelda, et Soomes valitses saksameelsus. Sellises olukorras ei olnud Soomel võimalik tunnustada Saksamaa okupatsiooni all oleva Eesti iseseisvust. Siiski on viiteid sellele, et Soome ametivõimude esindajad ja põranda alla läinud iseseisva Eesti Ajutise Valitsuse liikmed pidasid omavahel ühendust.

Pärast novembris toimunud Saksamaa riigipööret võttis Soome välispoliitikas suuna sõja võitnud lääneriikidele. Enese kaitsmiseks toetas Soome ka Eesti Vabadussõda bolševike vastu, kuid riigi iseseisvuse tunnustamine ei olnudki nii iseenesest mõistetav asi. Helsingis olnud Eesti diplomaatiline esindaja Oskar Kallas taotles 1919. aasta 18. veebruaril Soome valitsuselt tunnustust Eesti Vabariigi iseseisvusele. Välisministeerium vastas taotlusele alles augustis (!). Selles märgiti, et Soome valitsus, saatnud oma diplomaatilise esindaja konsul Yrjö Putkineni Tallinnasse ja võtnud vastu Eesti diplomaatilise esindaja, on “tegelikkuses osutanud, et kohtleb Eestit kui sõltumatut, täievolilist riiki”, teiste sõnadega, Soome leidis, et ta on tunnustanud Eestit *de facto*.

1919. aasta 23. juulil otsustati Soome valitsuse mitteametlikul nõupidamisel, et Eesti iseseisvust tunnustatakse *de jure* kahe päeva pärast. Aga, aga ... Enne viimase sammu astumist peeti vajalikuks küsida Soome

kavatsuse kohta suurriikide arvamust. Lääneriigid kartsid Venemaa lagunemist ja see hirm paistis välja Helsingisse saabunud vastustest. Pariis arvas, et Eesti ei suuda kunagi saavutada rohkemat kui autonoomia, ja Washingtonist teatati, et Ühendriigid ei kavatse Eesti iseseisvust esialgu tunnustada. Londonist saabunud informatsiooni kohaselt oli Tema Kõrgeaususe valitsus leidnud, et neil ei ole õigust Soome valitsust nõustada. Itaaliast saadi teada, et vähemalt riik ise ei kavatse lähiaegadel tunnustada Eestit *de jure*.

Soome ekspert professor Rafael Erich soovitas olla ettevaatlik. Kuna suurriigid vormisid Euroopa olusid, oli tema arvates põhjendatud, et Soome ei annaks üksinda Eesti iseseisvusele konkreetsemat tunnustust sellest, mida Soome oma tegudega hõlmata suudab. Tunnustus tuleks anda alles koos teiste riikidega. Lühidalt öeldes – *de facto* tunnustus oleks esialgu piisav.

Tunnustamine osutuski keerukamaks kui alguses oleks võinud arvata. Eestisse heasoovlikult suhtunud välisminister Rudolf Holsti pidas oma mõtisklustes loomulikuks seda, et Soome astub esimesena otsustava sammu täieliku tunnustuse andmisel Eesti iseseisvusele. Moraalselt mõjuks see Eesti rahvale tema raskustes kõige paremini. Siiski oli selge, et see oleks ka ainus kasu, mis Soomelt saadaval *de jure* tunnustusel Eestile oleks. Pealegi kohustas suurriikide distantseeritud hoiak käituma Soomet nii, et see ei annaks põhjust rääkida riigist, kes kasutab talle “äsa antud iseseisvust sellises teatud mõttes delikaatses küsimuses” suur- ja teiste vanemate iseseisvate riikide poliitikat arvestamata.

Holsti rõhutas veel, et tunnustamine *de facto* on formaalselt sama kui tunnustamine *de jure*, “mille Soome ütleb avalikult välja niipea, kui välispoliitilised olud ja suurriikide suhtumine Eestisse seda võimaldavad”. Sellele seisukohale jäi valitsus 8. augustil, kuigi Põllumeeste Liidu minister Santeri Alkio pidas soovitavaks, et Soome tunnustaks Eestit *de jure* juba nüüd.

Möödus veel kümme pikka kuud. Eesti valitsus esitas 1920. aasta 3. juunil uue palve ning 7. juunil andis Soome president Eestile Soome *de jure* tunnustuse. Kolmapäeval 9. juunil saabus Tallinnasse J. K. Paasikivi juhtimisel delegatsioon, et alustada Tartus rahuläbirääkimisi Nõukogude Venemaaga. Tänu sõnades Soomele tõdes Eesti valitsus, et vaba Eesti ei unusta kunagi Soome vennalikkude toetust Eesti riigi loomise ajaloolistel päevadel.

Vaatamata viivitamisele oli Soome Nõukogude Venemaa järel esimene riik, kes tunnustas Eestit *de jure*. Lääneriigid andsid oma tunnustuse jaanuaris 1921 ning Skandinaavia kuningriigid – Rootsi, kes tunnustamist aktiivselt pooldas, ja Taani, kes püüdis seda kõvasti pidurdada – 1921. aasta veebruaris. Märgitagu siinkohal, et aastatel 1990–1991 oli Taani Põhjamaadest Eesti iseseisvuse toetamisel kõige radikaalsem.

DIPLOMAATILISTE SUHETE TAASTAMINE 1991. AASTAL

Kui Eesti tunnustamine 1920. aastal oli võtnud mõne aasta, siis 1991. aasta augustis saadi hakkama mõne päevaga. Moskvast tehtud riigipöördekatse viis selleni, et Eesti Ülemnõukogu otsustas 20. augustil kuulutada välja riigi iseseisvuse. Kolme päeva pärast tunnustas Venemaa Boris Jeltsini juhtimisel Eesti iseseisvust – asjaolu, mis kõrvaldas olulisi tõkkeid, nii et nüüd kaalusid mitmed riigid tunnustamist hoopis uues valguses. Pühapäeval 25. augustil tunnustasid näiteks Norra ja Taani Balti riikide iseseisvust, tõdedes, et 1921. aasta tunnustused on endiselt jõus. Veel eelmisel päeval oli Soome välisminister Paavo Väyrynen leidnud, et Balti riigid ei vasta suveräänsetele riikidele seatud nõudmistele.

Soome valitsuse välisasjade komisjon kogunes juba pühapäeva õhtul. President Mauno Koivisto nentis, et Soome ei tohi sattuda olukorda, kus ta pooldab Nõukogude Liidu lagunemist, samuti mitte olukorda, kus Soome esindab mingit seisukohta üksinda. Presidendi arvates ei olnud põhjust kiirustada. Välisasjade komisjon esitas järgmise seisukoha: “Balti riikide iseseisvumisprotsess on viimase aja sündmuste tõttu oluliselt kiirenenud. Soome valitsus on valmis alustama Balti riikidega läbirääkimisi diplomaatiliste suhete sõlmimiseks.”

Asi lahendati järgmiselt. Balti riike ei olnud vaja eraldi tunnustada, sest Soome ei olnud ühtki pärast esimest maailmasõda antud tunnustust tagasi võtnud. Rootsi puhul näiteks oli olukord teistsugune.

Koivisto teatas 28. augustil avalikkusele antud teadaandes: “Oleme praktiliselt tunnustanud Balti riikide ühendamist Nõukogude Liiduga 1940. aastal tookordsetes oludes, olles ise isolatsioonis ja surve all. Võib olla, et oleme tunnustanud seda tagasihoidlikumal kujul kui teised

Põhjamaad. [—] Kui nädalavahetusel olime olukorras, kus sündmused arenesid kiiresti, võttis välisministeerium seisukoha, et me ei pea tunnustama Balti riike uuesti, sest ametlikult ei ole me nende ühendamist Nõukogude Liiduga noteerinud. Nähtavasti on samamoodi käitunud ka kõik need riigid, kes meie kombel on hoidunud formaalsetest otsustest.”

Koivisto lisas veel, et hindab Balti riikide rahvaid kõrgelt selle pärast, et nood olid ajanud oma asja ja nõudnud taga õigusi järjekindlalt, teinud seda rahumeelselt ja organiseeritult ning püüdnud vältida igasugust provotseerimist.

Lepingud diplomaatiliste suhete taastamise kohta allkirjastati 1991. aasta 29. augustil.

8. TALVESÕJA TRAUMA

LAIDONER: “EESTI VÕITLEB SOOME KÕRVAL”

Soome Talvesõda 1939–1940 oli Soome ja Eesti suhtetele äärmiselt traumaatiline. Kuid juba mõni aasta enne seda oli loodud suhetesse suur mõra, millest kujunes senine tõsisem kriis. 1934. aastal oli Päts loonud juhikeskse, autoritaarse süsteemi, kuid siiski mitte diktatuuri – reserveerigem see termin Baltikumi naabritele, Stalini Nõukogude Liidule ja Hitleri Saksamaale. Soomes suhtuti Pätsi võtetesse kriitiliselt. Vasak tiib, mis oli kritiseerinud Pätsi valitsust varemgi, leidis ühise keele paremäärmuslastega, kelle aatekaaslasteks olid Pätsilt nuhelda saanud vapsid. Kuid ka mõõdukad kodanlikud erakonnad kritiseerisid Pätsi Eestit.

Vapsid kavandasid 1935. aasta 8. detsembrile riigipööret Tallinnas. Ettevõtmisse oli kaasatud ka Soome paremäärmust esindav Isamaa Rahvaliidumine (*Isänmaallinen kansanliike*). Riigipöördekatse nurjus, kuid katse paljastumine andis Eestile võimaluse osutada süüdistava sõrmega Soome suunas. Soomlasi kritiseeriti teravalt Eesti siseasjadesse sekkumise pärast.

1934. ja 1935. aasta sündmused jätsid Soome ja Eesti suhetesse Teise maailmasõjani ulatuva ebakõla. Tallinnas olnud Soome suursaadik P.J. Hynninen võttis olukorra kokku tõdemusega, et riikide vahelised suhted ei ole kunagi varem olnud nii teravad kui 1935. aastal, ning 1937. aasta detsembris ütles Eesti välisminister Friedrich Akel Tallinnas Soome iseseisvuspäeva auks peetud kõnes, et riike ühendavat veresidet ei ole alati praktikas näha olnud. Soomes oli seega ringkondi, kes olid püüdnud teadlikult maade vahelist head läbisaamist kahjustada.

Samal ajal viitas Eesti kaitseväge ülemjuhataja kindralleitnant Johan Laidoner ainsa lubatud erakonna, Isamaliidu kongressil Soomes eksisteerivatele “teatud ringkondadele”, kes olid püüdnud sekkuda Eesti siseasjadesse. Ning seejärel suskas kindral kepi sipelgapessa – seda sugugi mitte esimest korda –, öeldes, et Eesti on Soomele tänulik Vaba-

dussõja ajal saadud eest, kuigi kaasmaalastele on hästi teada ka see, et abi ei antud mitte ainult eestlaste pärast, vaid operatsioon teenis ka Soome huve. Nii see kahtlemata oli olnudki.

1939. aasta jaanuari lõpus käis Laidoner visiidil Soomes. Nüüd võttis ta Helsingis peetud pidukõnes võrreldes mõni aasta varem erakonnakaaslastele räägituga juba uue suuna: “[—] arvan, et ühised võitlused ja [Vabadussõjas] koos valatud veri on parimaks garantiiks sellele, et need kaks rahvast ja riiki, Soome ja Eesti, käivad ja tegutsevad kõrvuti ka tulevikus, seda nii rahu ajal kui ka ohu olukorras.”

Laidoner rääkis Eesti auvõlast Soomele, mille Eesti hüvitaks sellega, et kulgeks lojaalsuses ja vastastikuses mõistmises kõrvuti Soome rahva ja riigiga nii rahu ajal kui ka võimaliku sõja oludes: “Teadkem: kui saatus peaks nõudma, et meie rahvad taas end vaenlase vastu kaitseksid, võitleb Eesti Soome kõrval.”

Ka president Päts oli kuulutanud eestlaste võitlustahet. 1939. aasta suvel ütles ta: “Ja kui see meie vabadus on vere hinnaga lunastatud, siis ei lase meie ka seda vabadust enda käest libiseda, [—] Eesti rahvas kaitseb oma vabadust, ja kui tarvis, siis on ta ka alati valmis oma vabaduse eest verd valama [—].”

PAASIKIVI “KENAD HÕIMLASED KÜLL!”

Ent kõned olid kõned. Kümme kuud pärast Laidoneri ülesastumist oli Eesti Talvesõjas Soome vaenlase liitlaseks ning Pätsi kõnest ei olnud jõudnud mööduda rohkem kui mõni kuu, kui Eesti alistus andma Nõukogude Liidule sõjaväebaase ja ühines 1940. aasta suvel vastupanuta nõukogude rahvaste suure perega.

Vastavalt Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahel 1939. aasta 23. augustil sõlmitud mittekallaletungilepingu salajasele lisaprotokollile jäid nii Soome kui Eesti Nõukogude Liidu huvisfääri. Septembris andis Eesti järele Nõukogude Liidu nõudmisele loovutada oma territooriumi sõjaväebaaside loomiseks. Algas iseseisvuse finaali, 1940. aasta suveni kestnud sõjaväebaaside periood. Kui Nõukogude Liit mõni aeg hiljem esitas nõudmisi ka Soomele, ei nõustunud Soome nendega ning novembri lõpus algas Talvesõda. Eesti oli nüüd faktiliselt Nõukogude Liidu liitlane. Kui president Kyösti Kallio võttis 1939. aasta detsembri

alguses vastu Eesti uue saadiku Aleksander Warma, ei jätnud ta märkimata, et Eesti liitlane on praegusel hetkel Soome vaenlane.

Eesti positiivne meelestatus Nõukogude Liidu suhtes 1939. aasta sügisel oligi – võrreldes peetud kõnedega – üllatuseks nii soomlastele kui ehk mitmele eestlaselegi. Nõukogude Liidu liitlaselt sai Eesti siiski kiita. Pärast vestlust Hitleriga raporteeris Berliinis olnud Eesti saadik Rudolf Möllerson 1939. aasta 19. detsembril Tallinnasse: “Hitler ütles, et Eesti on olnud “weise”, kuid et [sõtta sattunud] Soomel on olnud halvad nõuandjad.”

Ametlikult kuulutas Eesti Talvesõja ajal kindlalt oma erapooletust, kuid siiski ei suutnud ta kuidagi takistada Nõukogude Liidu pidevaid pommituslende, mis väljusid Eesti sõjaväebaasidest Soome suunas. Teema oli Eesti poliitilise juhtkonna jaoks delikaatne – välisminister Ants Piip konstateeris vaid, et riik on täielikult Moskva haardes. Olukord tekitas Soomes tugevat Eesti-vastast meeleolu. Välisminister Väino Tanner ütles süüdistavalt, et Eestist õhku tõusvad pommilennukid külvavad surma ja hävingut Soome kaitsetutes külades ja linnades, ning J. K. Paasikivi iseloomustas oma päevikus eestlasi kolme sõna ja ühe hüüumärgiga: “*Kenad hõimlased küll!*”.

Tegelikult mõisteti ametlike kulisside taga nii Soomes Eesti väljapääsmatut olukorda kui Eestis soomlaste pahameelt. “Tahame rõhutada, et [Soome küsimuses] on valitsus sunnitud nii oma kui ka meie rahva tundeid väga tugevalt vaos hoidma,”¹ ütles välisminister Piip Riigikogu välis- ja riigikaitsekomisjonis 1940. aasta 21. veebruaril. Tavaliste eestlaste kaastunne soomlastele tuligi kogu südamest – Toompeal asuvasse Soome suursaatkonda laekus abi alates väiksematest rahasummadest ja ehetest kuni villaste sokkideni välja ning Talvesõjast võttis osa sadu Eesti vabatahtlikke. Peale selle püüdis Eesti sõjaväeluure kinni Nõukogude Liidu salakirjas saadetud raadiosõnumeid, dešifreeris need ning edastas Tallinna ja Helsingi vahelise merekaabli kaudu Soome.

Andmata 1939. aasta sügisel järele Nõukogude Liidu nõudmistele, sattus Soome sõtta, kuid säilitas iseseisvuse. Eesti vältis nõudmistele järele andes küll sõja, kuid kaotas 1940. aasta suvel iseseisvuse. Eestlased alustasid oma vastupanu, oma talvesõda alles 1944. aastal, kui riiki 1941. aastast alates okupeerinud sakslased taganesid idast peale tungiva

Punaarmee ees. Kahtlemata oli 1950ndate aastateni kestnud eestlaste sissitegevus – metsavendade liikumine – nii Nõukogude Liidule kui ka muule maailmale märgiks selle kohta, et 1940. aastal toimunud ühine-mine ei olnud vabatahtlik. Kuid samavõrd oli see ka rahva psüühika algeline ravi. Alles taasiseseisvumise ajal 1990ndatel aastatel on hakatud Eestis sügavamalt vaagima 1939. ja 1940. aasta vabatahtliku alistumise põhjusi ning tagajärgi. Haavade paranemise aeg on pikk ja see kestab veelgi.

9. VÄHEMUSED – NUHTLUS JA RIKKUS

Missugune oleks soomlaste suhtumine venelastesse, kui neid ja muid slaavlasti oleks 1980ndatel aastatel olnud riigis ligi kaks miljonit ja Helsingi elanikest üle poole, kui meie noormehed oleksid pidanud tegema pika sõjaväeteenistuse läbi väljaspool kodumaad ja seda veel elu ja tervise hinnaga, kui mitmed argised teenused oleksid olnud olematud või vähemalt soome keeles raskesti saadavad ja kui pikas korterijärjekorras oleks mittesoomlane pääsenud hõlpsasti mööda soomlasest?

Täpselt selline olukord, *mutatis mutandis*, valitses Eestis nõukogude võimu lõpp-perioodil. Isiklike kogemuste puudumise tõttu ongi soomlastel raske Eesti rahvusprobleemi tõsidust mõista.

Kuid ka eestlased ei ole kursis Soome “vähemuste küsimusega”. Kuna sakslane – “balti parun” – on tähendanud Eestis aastasadu maaomanikku ja alistajat, arvavad eestlased sageli, et soomerootslasi võib rohkem või vähem võrrelda nende baltisakslastega. Nii see aga ei ole. Soomerootslased on soomlased, kuid nende emakeel on rootsi, mis on ka üheks Soome riigikeeleks. Tõsi on see, et tänapäeval on suur osa soomerootslastest täiesti kakskeelsed.

Eesti ajalooos tähistas rahvuse piiri samas ka sotsiaalset piiri – eestlane tähendas sama mis talupoeg –, kuid soomerootslased on pidanud läbi aegade kõiki ameteid, tihti ka põllumehena oma. Ja kuigi Soome kõrgklass oli 19. sajandil veel selgelt rootsikeelne, ei olnud selle staatus ei tookord ega ka enne seda kindlustatud selliste feodaalõigustega nagu Eestis saksa aadlil.

Kui Venemaal viidi 1897. aastal läbi esimene rahvaloendus, oli eestlaste alal, st. Eestimaa kubermangu ja Liivimaa kubermangu põhjaosa elanikest 91 % ehk 858.000 eestlasti, 4 % sakslasi ja 4 % venelasi ning rannikualadel elavaid rootslasi oli 0,6 %. Homogeensus valitses veel ka pärast iseseisvumist 1922. aastal, mil eestlasti oli 87,7 %, venelaste osakaal oli tõusnud 8,2 %-ni ja sakslaste oma langenud 1,7 %-ni. Näitajad olid enam vähem samad ka 1934. aastal. Venelaste hulk oli kasvanud

1920. aasta Tartu rahu tulemusel ühendatud uute idapoolsete alade tõttu. Sakslaste hulk oli taas vähenenud 1919. aasta radikaalse maa-reformi tõttu.

Maailmasõdade vahelisel perioodil ilmus Eesti rahvuslikel vähemustel oma ajalehti ja sakslased olid Riigikogus esindatud oma erakonna näol. 1925. aasta seaduse alusel said rahvusvähemused oma kultuur-autonoomia.

1939. aasta sügisel kutsus Hitler baltisakslased koju, sest Baltimaad olid jäänud Nõukogude Liidu huvifääri. Berliinist antud käsu tagajärjel lahkus novembri lõpuks umbes 13.000 sakslast. 1941. aasta talvel lahkusid ka kõik ülejäänud sakslased.

Pärast Teist maailmasõda kiirenes Eestis areng, mis ärhvardas jätta eest-lased vähemusse oma maal. Sihipäraselt juhitud migratsiooni tagajärjel voolas vabariiki venelasi ning mõnevõrra ka ukrainlasi ja valgevenelasi, nii et kui 1959. aastal oli eestlasi veel 74,6 % rahvastikust, oli neid 1979. aastal enam vaid 64,7 % ja 1989. aastal kõigest 61,5 %. Pärast iseseis-vumist 2000ndate aastate alguses tõusis eestlaste osakaal ligi 70 %-ni.

Soome olukord oli hoopis midagi muud. 2002. aasta lõpus oli näiteks rootsi keelt emakeelena kõnelevaid inimesi 290.251, samas kui kogu riigi elanike arv oli 5,2 miljonit. Muid keeli rääkis emakeelena 117.013 inimest – neist suurima osa moodustasid venekeelsed (33.401) ja teisel kohal olid eesti keelt emakeelena kõnelevad (11.932).

Vaadeldaval ajal elas Soomes umbes 103.700 välisriigi kodanikku. Kõige rohkem – 24.336 – oli Venemaa kodanikke. Sellele järgensid Eesti kodanikud, keda oli 12.428. Soomes elas 2002. aasta lõpus enam kui 152.000 väljaspool Soomet sündinut. Võrdluseks olgu märgitud, et 1980. aastal elas riigis vaid 12.843 välisriigi kodanikku.

Kuid vähemused ei tähenda pelgalt protsente. Nad võivad kätkeada endas ka poliitilisi probleeme. Siinkohal on võimatu käsitleda kriitikat, mida Venemaa on Eesti aadressil kogu 1990ndate aastate vältel teinud sealse vene vähemuse asjade korraldamise kohta. Piisab tõdemusest, et EL seadis juba ühinemisprotsessi alguses Eestile ranged nõuded oluliste muudatuste tegemiseks kodakondusseadusesse ja vähemuste seadusesse. Need tingimused on Eesti selgelt ka täitnud.

Moskva on hoidnud teemat siiski päevakorras ning kasutanud süüdistusi vähemuste rõhumise kohta poliitilise survevahendina. Näiteks kui *Helsingin Sanomat* käsitles 2004. aasta 17. jaanuaril juhtkirjas kriitiliselt Venemaa survevõtteid, rõhutas Soomes olev Venemaa suursaadik oma vastuses Venemaa soovi kaitsta oma kaasmaalaste õigusi ja väljendas imestust selle üle, et Eesti 1,4 miljonist elanikust 170.000 on ilma kodakondsuseta ja seega ka ilma põhiõigusteta.

Sellele järgnenud diskussioonis märgiti muu hulgas, et Nõukogude okupatsiooni ajal riiki peamiselt võõrtööjõuna saabunud venelased olid rahvusvahelise õiguse järgi endiselt välismaalased ning et suur osa kodakondsuseta venelastest, keda suursaadik oli silmas pidanud, oli kaotanud pinna jalge alt vabal tahtel, kuna ei olnud ise soovinud Eesti kodakondsust taotleda. Venemaa kodakondsuse saaksid nad kohe, kui nad seda taotleksid. Eesti passi külgetõmbejõud kasvab ilmselt pärast 2004. aasta 1. maid.

10. UNISTUSED LÄHENEMISEST

PÄTSI UTOOPIA KAKSIKRIIGIST

Sageli on Soome ja Eesti sidemeid sümboliseeritud Soome silla kujundi abil.

Kõige konkreetsemalt on seda olnud näha riikide vahelistes lähenemisplaanides, mida on sepi-setud 1860ndatest aastatest alates.

Koos Eesti esimesele üldlaulupeole 1869. aastal saabunud soomlastega püüti puhuda lõkkele ka rahvaste lähenemine. Luuletaja Lydia Koidula arendas mõtet Soome ja Eesti lähenemisest mingisuguse Suur-Soome või Suur-Eesti kujul. “Soome on alati meie mõtetes ja südameis nagu ulatuslikum ja suurem isamaa,” kirjutas Koidula. Sama laulupidu oli ka stardipaiguks Soome ja Eesti “ühisele” hümnile. Fredrick Paciuse *Maamme*, millest Soomes oli kujunenud isamaaline laul, kuulus laulupeo kavasse eesti sõnastusega. Peagi sai sellest ka Eestis armastatud isamaaline laul. Kui Soome ja Eesti hiljem iseseisvusid, sai *Maamme* – *Mu isamaa* – enesest mõistetavalt mõlemas riigis hümnina staatuse, mis on säilinud senini.

Koidula tõstis Soome silla sümboli kõrgeimale kohale oma luulepõimikus *Soome sild* (1881): “Soomi, Soomi! Ei sa kao meelest ega südamest!” laulis Koidula, “Sõlmitud meil südamed: Issand ise jagab hinda, et meil kokku käivad teed!”

20. sajandil, kui Soome sild politiseerus, said lähenemismõtteid konkreetse sisu. Esimesena kavandas Soome ja Eesti riikide liitu luuletaja ja kirjandusprofessor Gustav Suits. Ta tegi 1917. aasta sügisel ettepaneku, et veel iseseisvuseta, kuid ilmselt peagi iseseisvuvad Eesti ja Soome sõlmiksid riikide liidu. Eesti võiks põllumajandusmaana tarnida Soome toiduaineid, et vältida ähvardavat näljahäda. Peale selle võiksid Eesti ja Soome teenida uniooni moodustamisega oma iseseisvumispüüdlustele Euroopa suurriikide poolehoidu. Suitsu nägemus oli see, et mõlemad riigid on unioonis iseseisvad.

Maailmasõdade vahelise perioodi tähtsaimal riigimehel Konstantin Pätsil oli kaksikriigimõte lausa programmiline. Päts kirjutas juba 1909. aastal, et Soome on Eestile eeskujuks ning et riikide vahelisi kontakte tuleb arendada kõikides valdkondades. Eesti iseseisvumine avas uusi võimalusi. Saksa okupatsiooni tõttu pöranda all olnud Päts koostas 1918. aasta kevadel ülevaate *Võimaliku Soome ja Eesti riikide liidu (liitriigi) alused*.

Pätsi mõte oli, et liitriigi mõlemad osariigid oleksid autonoomsed ja kummalgi oleks oma seadusandlik organ. President seevastu oleks ühine ja see valitaks mõlema osariigi seadusandliku organi ühisel istungil. Lisaks sellele oleks osariikidel ühine välisminister, kaitseminister ning sõjavägi ja selle kõrgem juhtkond. Mõlema osariigi parlamendid valiksid oma liikmete hulgast delegatsiooni, mis tegeleks sõja ja rahu küsimustega ning kiidaks heaks rahvusvahelised lepingud.

Kui Eesti Vabadussõda oli alanud, rääkis Päts 1919. aasta jaanuaris Soome lehtedes avaldatud intervjuus uniooniga seotud mõtetest, mis järgisid eelmise kevade skeemi – unioon peaks põhistruktuurilt olema sarnane endisele Austria-Ungari kaksikriigile. Soomes laideti see mõte üsnagi ulatuslikult maha. Leiti, et unioon oleks ebarealistlik ja Soomele ohtlik, ning meelsamini räägiti soovist teha Eestiga ainult majandus- ja kultuurikoostööd. Välisminister Carl Enckelli sõnade kohaselt ei olnud Soomel põhjust võtta endale vastutust liidu loomisega.

Eesti ajakirjanduse vastuvõtt oli leebem. Näiteks *Postimees* kiitis Pätsi ettepaneku heaks, kuid pidas oluliseks rõhutada unioonis Eesti staatust. Ideaaliks peeti Rootsi-Norra või Austria-Ungari taolist tervikut. Sotsiaaldemokraatide lehtedes sai mõte sooja vastuvõtu, sest Eestit üksinda peeti liiga nõrgaks selleks, et see hinges püsiks. Sotsialistide suhtumise leebust mõjutas ilmselt lootus, et sotsiaaldemokraadid oleksid tõusnud mõlemas riigis otsustavaks erakonnaks. Sellisel juhul oleksid hõimuvennad olnud ka aatekaaslased.

Kommenteerides 1919. aasta lõpul õhkkonda Eestis, ütles Tallinnas olnud Soome asjur Erkki Reijonen, et Eestis küll tunnetatakse liidu vajadust, kuid selle vastu räägib eestlaste eneseväarikus ja hirm Soome võimu alla sattumise ees, “lühidalt väljendades, enese alalhoiuinstinkt nii Venemaa vastu kui ka Soome suhtes”.

Huvitava nägemuse esitas Soome välisministeeriumi arhiivi juhtaja ja hilisem saadik filosoofiadoktor Harri Holma. Tema seisukoht oli, et Eestist tuleks luua Soomele tugev puhver germaani ja slaavi ohu vastu. See realiseeruks nii, et Eestit toetataks poliitiliselt ja majanduslikult ning Eesti haldus ehitataks üles analoogselt Soome haldusele. Nii saaks Soome Eestist kasu ja omal moel ka need hüved, mida unioon endaga kaasa tooks, kuid seda siiski ennast ohustamata. Kui Eesti iseseisvus ei peaks püsima, ei kannataks Soome selle läbi. Soome võiks siduda end Eestiga üha kindlamalt “eeldades, et nad [*eestlased*] tõusevad mingis generatsioonis vähemalt mingilgi moel meie tasemele”.

Holma meelest oleks pidanud Soome tegutsema kiiresti: “Mõelda, mis kasu me saame, kui mõni teine riik võtab orientatsiooni meie valitsemisstruktuurile!” Hea algus oli juba see, et Soome mark oli Eestis seaduslik maksevahend. “*De facto* kasutab siis nüüd meie raha 1.200.000 inimest rohkem kui varem! See on fakt, mida ei tasu alahinnata,” märgib Holma. Kogu selles Eesti “organiseerimises” tuli olla siiski ettevaatlik, et eestlastele ei jäetaks muljet, nagu tahaks Soome saada Eesti üle käsutamisoigust. Holma hoiatas, et sellisel juhul hakkaksid eestlased pidama soomlasi peagi uuteks rõhujateks. Samale ohule viitas ka Reijonen.

Holma viide ühisele rahale tulenes sellest, et raske rahalise olukorra tõttu oli Eesti valitsus kuulutanud 1918. aasta detsembris Soome marga riigis ametlikuks maksevahendiks. Kui Eesti oli saanud oma raha, otsustas valitsus 1919. aasta mai alguses, et seaduslik maksevahend on ainult Eesti mark.

1920ndate aastate alguses tehti Soome, Eesti, Läti ja Poola vahel nn. ääreriigipoliitikat, mille intensiivsest ajamisest Soome peagi distantseerus. Järgmistel aastatel arutati küll veel mõtteid sõjalisest liidust, kuid Soome suhtust sellesse äärmise reservatsiooniga.

Tallinnas olnud Soome asjur Eljas Erkko võttis oma nägemuse Soome ja Eesti erinevatest liitudest 1924. aasta sügisel kokku järgmiselt: “Ma ei saa hästi aru, mis kasu Eesti või Soome oleksid saanud, kui nad oleksid moodustanud “avalikult” liidu. Eesti oleks saanud sellest kasu võib-olla pisut, kuid Soome mitte. [—] Soome, kus on alati pandud rõhku sellele, et riik moodustab oma erilise “rühma” ega kuulu Skandiinaaviasse või veel vähem Balti riikide hulka, oleks liidu kaudu

siirdunud igal juhul viimati mainitute hulka.”

Päts pöördus veel 1940. aasta suvel, vahetult enne küüditamist Nõukogude Liitu, tagasi talle armsa kaksikriigi mõtte juurde oma nn. poliitilises testamendis. See on kirjutatud olukorras, kus Eesti oli juba libisemas Nõukogude Liidu osariigiks. Päts tegi uuesti ettepaneku Eesti ja Soome ühinemiseks liitriigiks, millel oleks ühine riigipea, riigikaitse, välispoliitika, majanduspoliitika ja raha. Kirjutise Soome toonud saadik P.J. Hynninen rääkis ettepanekust ka välisminister Rolf Wittingile ja endisele välisministrile Antti Hackzellile, kelle reaktsioonid jäid reserveerituks, vastates nii soomlaste aastakümnete pikkusele Eesti-poliitika suunale.

Eesti ühendati Nõukogude Liiduga 1940. aasta augustis ja 1941. aasta suvel okupeeris Nõukogude Liidule kallale tunginud Saksamaa Eesti. Kordus sama skeem, mis oli leidnud aset 1918. aastal. Soome sõdis Saksamaa kõrval ja Saksamaa oli Eesti okupeerija. Soomes tunti Eestile kaasa ning soomlased pöörasid juba 1941. aasta sügisel nii oma riigi juhtkonna kui ka Saksamaa tähelepanu Eesti küsimusele. Alguses soomlased isegi uskusid, nii nagu eestlasedki, et Saksamaa taastab Balti riikidele iseseisvuse. Optimism osutus põhjendamatuks ning Eesti küsimus mõrastas sakslaste ja soomlaste suhteid Soome Jätkusõja aastatel (1941–1944).

Usku Soome võimalustesse aidata Saksamaa okupatsiooni all olevat Eestit näitab Eesti Vabadussõja aegse laevastiku komandöri kontr-admiral Joh. Pitka ettepanek uniooni kohta, mille ta esitas president Risto Rytile 1941. aasta 29. novembril. Pitkal oli olnud juba 1920. aastal mitmesuguseid plaane Eesti ja Soome liidu suhtes. Nüüd nentis ta, et Eesti rahva spontaanseks sooviks on luua “riikide ühendus”, mis põhineks riikide võrdsusel ja mille selgrooks oleksid ühine riigipea, välispoliitika, kaitseväge ülemjuhataja ja riigikaitse.

“Eestlased on sügavalt veendunud selles, et nii loodud side garanteerib mõlemale hõimurahvale julgeoleku, kultuurielu arengu ja majandusliku õitsengu ning viib mõlemaid rahvaid õnnelikuma tuleviku suunas,” kirjutas admiral selgelt Pätsi vaimus.

Soome välisminister Rolf Witting nentis Helsingis olnud Saksamaa saadikule Wipert von Blücherile, et Soomel oleks, juhul kui sõda Nõukogude Liidu vastu lõpeks Soome võiduga, piisavalt tegemist oma,

varasemast laienenud territooriumi ülesehitamisega. Kuna kõigele muule lisaks on Soome laht veel ka poole aastast jääs, ei suuda Soome kaitsta Eesti territooriumi vaenlase rünnakute eest. Peale selle olid mõlema rahva iseloom ja meelelaad liiga erinevad selleks, et soomlased ja eestlased oleksid võinud kasvada kokku üheks rahvaks. Wittingi sõnade kohaselt oli samal seisukohal suurem osa Soome rahvast. Unioon jäi seega utopiaks.

Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi ja Soome vahelised poliitilised kontaktid olid jääs 1980ndate aastate lõpuni. Sellest tulenevalt ei olnud ka mitmesugustel lähenemismõtetel idanemisvõimalust enne, kui Eesti taastas oma iseseisvuse 1991. aasta augustis. Uues olukorras said aga üha erinevamad koostöövormid arenguruumi. Päts oleks kindlasti rahul, kui ta teaks, et vahel on ka vana kaksikriigimõte taas pinnale kerkinud. Värskeks näiteks selle kohta olgu *Eesti Päevalehe* 2003. aasta 10. oktoobri võrguversioonis avaldatud kommentaar, kus Soomel ja Eestil soovitati liituda ühiseks riigiks. Kirjutaja tõdes Gustav Suitsu 1917. aasta ideele viidates järgmist: “Arvan, et nüüd oleks küll aeg taas see uuesti päevakorda tõsta.”

Tõsi küll, 2004. aasta kevadel, kui Eestist saab Euroopa Liidu liige, üks “unioon” saavutatakse.

MAJANDUSLIKULT KASULIK – ENT KUMMALE?

Praegu on Soome ja Eesti vahel koostöövorme või -plaane enam kui neid on olnud kunagi varem. Üks vähemalt Soome lahe põhjakaldal aktiivselt välja toodud mõte on olnud Helsingi ja Tallinna rohkem või vähem teineteisega põimunud kaksiklinn Talsinki või Hellinna. Kaksiklinna sünni kiirendamiseks on kavandatud isegi Soome lahe alt minevat tunnelit. Vaevalt me niipea võime näha lausa leipngutega kinnitatud ja tunneliga ühendatud kaksiklinna, kuid üha stabiilsemaks kujunevale *de facto* koostööle üles ehitatud Tallinna ja Helsingi majanduslik kokkupuutepind laieneb iga päevaga.

Eesti huvi Soome vastu lähtus 1860ndatest aastatest kuni Teise maailmasõjani toetuse saamise vajadusest ning vastavalt Soome reserveeritud suhtumine sai oma lähtekohad ettevaatlikkusest – enese sidumine

väikese lõunanaabriga oleks võinud tõmmata ka Soome ohtlikesse keeristesse. Teravdatult – Eesti vajas Soomet, kuid Soome ei vajanud Eestit. Nüüd on olukord intrigeerivalt teistsugune. Eesti õigupoolest nagu ei vajakski Soomet – või vajab siiski? Kuid Soome vajab Eestit üha rohkem, eelkõige majanduselu vallas, ning piisavalt palju juba ainuüksi selleks, et Eestist inspiratsiooni saada. “Eesti on Soomele nagu Jumala kingitus,” ütles Eestis tegutsev soomlane, investeringupankur Joakim Helenius *Talouselämä* lehele antud intervjuus 2004. aasta 19. märtsil. “Eesti eeskuju abil säilitab Soome kõrgema konkurentsivõime kui mitmed muud Euroopa riigid.” Heleniuse arvates on Soome ja Eesti majandused 10–15 aasta pärast igal juhul ühinenud. Samuti märgib Helenius külma rahuga, et Eesti kujuneb Põhjamaade Hongkongiks oma piiramatute võimalustega ja suurte erinevustega elatus- tasemes ning et Eestist kujuneb ka Soome maksuparadiis.

Ilmselt Eesti on siis Soome majanduselule nii suur ideaal – igal juhul on see lähemal kui Hiina. Siiski ei pääse kõrvaltvaataja mööda mõttest, et soomlased nokivad saia seest hea meelega rosinaid välja – Eesti madalatest maksumääradest ja sissetulekute madalast tasemest tahetakse saada kasu, kuid seda tingimusega, et eestlased ei nõua selle eest Soome huve kahjustavat lõivu – nagu näiteks riikide vahelist tööjõu vaba liikumist. Pilt Väikevenna arvel kasu lõikavast Vanemast Vennast on kerge tekkima.

Püüdmata mingilgi moel võrrelda kaheksa aastakümne tagust olukorda praegusega, lubatagu mul siiski meenutada, kuidas Soome ärielu püüdis tungida Eestisse pärast esimest iseseisvumist.

Võtkem siinkohal välja üks intervjuu 1919. aasta lõpust, Eesti Vabadussõja päevilt. Iseseisvussenaator ja kindlustusühingu *Salama* tegev- direktor O.W. Louhivuori pidas oluliseks saada jalg Eesti ärielu ukse vahele. Ei ole põhjust unustada, et senaator ei olnud kes tahes ärimees, vaid ta oli ka Eestisse vabatahtlikke soome sõdureid värvanud Eesti Abistamise Peatoimkonna esimees.

Louhivuori ütles, et kui uus sõda peaks algama ja Soome kaubaveoteed katkema, võiks Soome moodustada koos Eestiga isemajandava terviku. Seetõttu peaks Soome alustama majandussuhete sõlmimist Eestiga viivitamatult, “enne kui Eesti majandusturule jõuavad teised – asjaolu, mis kahjustaks nii Eestit kui ka meid”. Louhivuori sõnade kohaselt

valmistati Eesti majanduslikku ärakasutamist aktiivselt ette eelkõige Rootsisis.

Huvi majanduskoostöö vastu leidis ka Eestist. Peaminister Päts tegi samal ajal, 1919. aastal ettepaneku, et Soome pangad asutaksid Eesti kapitali abil Eestisse erapanku, mida rahvas usaldaks tõenäoliselt paremini kui tollaegseid riigi krediidasutusi. Päts oli teinud Soome-Eesti panga kohta ettepaneku juba 1909. aastal. Nüüd, 1919. aastal lootis riigi valitsus Pätsi sõnul, et Soome kindlustusühingud asutaksid Tallinnasse oma kontoreid ja laiendaksid oma esindajate võrku maapiirkondadesse. Päts soovis ka, et Soome ärimeeste seas tekiks võimalikult pea suur huvi Soome-Eesti tööstuse rajamiseks. See edeneks paremini, kui soomlased püüaksid osta Vene ja Saksa aktsionäridelt Eestis olevate tööstusettevõtete aktsiaid.

Tuntud Soome sõbrana soovis Päts ka, et põhjanaabrid teeksid oma otsused võimalikult kiiresti, sest Suur-Britanniast ja Saksamaalt oli Eesti valitsusele juba laekunud soodsaid pakkumisi. Pätsi valitsus soovis aga anda Soome ärielule esimese võimaluse pääseda "siia piiramatu äriturule, aidates ja toetades ka iga väikseimatki soomlaste pürgimust".

Tallinnas olnud Soome konsul Yrjö Putkinen pooldas Pätsi ettepanekuid, kuid tõi välja ka majandusekspansiooni psühholoogilise momendi. Putkinen pidas oluliseks seda, et Eestisse ei rajataks krediidasutuste, kindlustusühingute ja äriettevõtete puhtalt Soome harukontoreid, vaid et laia koostöösse kaasataks ka Eesti aktsionäre ja osanikke. "Selliste ettevõtmiste otseseks tagajärjeks on valitsuse ja rahva heakskiit," rõhutas konsul ning seda tähelepanekut võiks pidada meeles ka 2000ndatel aastatel.

Soomes hakkaski tegevus 1919. aastal juuri ajama. Hakati kavandama Soome-Eesti kindlustusühingut ja panku. Rahulolev Päts kirjutas Eesti peaministrile: "Nüüd hakkavad mõjutama ka ärihuvid ning läbikäimine saab hoogu juurde. Praegusel hetkel on küll nemad [soomlased] need, kes kasu saavad, kuid olgu. Meie vähemalt loodame, et nad aitavad omalt poolt panna meie majanduselu surnud punktist liikvele."²

1919. aasta veebruaris pidas Soome auväärne majandusdelegatsioon Tallinnas läbirääkimisi Eesti delegatsiooniga ning märtsi lõpul ja aprilli alguses käisid Eesti ärielu esindajad kaubandus- ja tööstusministri juhti-

misel Helsingis. Sama minister kirjutas siiski samal ajal Soome Tallinna-konsulile, et Soomest saabuvad laevad toovad Eestisse hulganisti Soome ärimehi, samas kui Eesti ärimeeste pääs Soome on viisa-probleemide tõttu raskendatud. "Selle tagajärjel on Eesti ärimehed sunnitud võtma vastu neile pakutud kauba, sest kaupade valik ja paremate tingimuste saavutamine on tehtud neile kättesaamatuks," märkis minister.

Hõõrdepunkte tuli juurde. Soomlasi solvasid uued tollitariifid, mille eestlased olid kasutusele võtnud. Putkineni sõnade kohaselt ei tahetud uute tariifide kehtestamisel ulatada soomlastele kätt ega anda neile mingeid eeliseid võrreldes teiste riikidega. Kui eestlased olid veel kõigele muule lisaks panemas püsti puhtalt Eesti kapitalil põhinevat panka ja kindlustusühingut, ütles kibestunud konsul, et Eestis tuli "sügav usk oma võimetusse" esile eriti räigel moel ja seda nähti omakorda püüdlusena seista vastu Soome silla rajamisele. Putkineni arvates rääkis see kõik eestlaste tänamatusetundest.

1919. aasta esimestel kuudel, mil Soome sõjaline abi oli Eestile ülimalt vajalik, oli eestlaste suhtumine kõike Soomega seonduvasse äärmiselt soe ja sõbralik. Niipea kui abi oli antud ja sõjaõnn käärdunud eestlaste poolele, muutus ka suhtumine soomlastesse teistsuguseks, kirjutas konsul. Muutus paljastas üht ja teist: eelkõige seda, et iseseisvumisega eneseusku ja eseseteadlikkust hankinud Eesti seadis soomlased täie teadmiseiga samale joonele teiste riikidega – ja seda asjaolu tõlgendati Soomes Eesti tänamatusena.

Vaevalt on eestlastel midagi selle vastu, kui Vanem Vend, Soome, toob riiki kapitali, töökohti ja oskusteavet. Probleem tekib alles siis, kui eestlased leiavad, et Soome püüab saada nende arvel ainult kasu. Selline hoiak ei olnud tundmatu esimese iseseisvuse ajal ning nüüd, aastakümneid hiljem, kui Eesti on saanud oma suveräänsuse tagasi, on terve enesetunne vaid tugevnenud. Soov olla soomlastega võrdväärne on täiesti normaalne nähtus.

11. OHUD JA VÕIMALUSED

Ei ole ilmselt kahtlustki selles, et Soome ja Eesti suhted on praegu paremad ja intensiivsemad kui kunagi varem. Kuid kas see tuleneb sellest, et omal ajal olid suhted jahedavõitu, või sellest, et nüüdsed suhted on tõepoolest head ja konarusteta? Teisena mainitud põhjus on ilmselt tõele lähemal. Praegust olukorda on siiski raske mõista, kui unustada maailmasõdade vahelised jahedad – või ilusasti väljendades “korrektsed” – ametlikud suhted. Uitmõttena võiks ju ka mõlgutada, missugused oleksid Soome ja Eesti ametlikud suhted nüüd, 2004. aastal, kui Eesti oleks olnud iseseisev, aga Nõukogude Liit oleks ikka veel olemas. Siin oleks mõtlemisainet pikaks ajaks!

Tänapäeval räägitakse palju ohtudest ja võimalustest, mida Soome ja Eesti teineteise jaoks sisaldavad. Et mõista paremini praegusaja nägemusi, on põhjendatud vaadelda kasvõi linnulennul neid ohte, kasusid ja võimalusi, mida maad on teineteises pooleteistkümne sajandi jooksul näinud.

“VENNAD JA ÕED SOOMES”

Juba 1860ndatel aastatel, kui rahvuslik ärkamine tegi eestlased endist teadlikuks, oli Soome näidismaana kõva valuuta. See oli võimalus, mille suunas saadeti pilke. Lydia Koidula unistas oma luuletustes eestlaste ja soomlaste lähenemisest luulepõimikus *Soomesild*. Eesti rahvusliku liikumise teravamalt suunda esindanud Carl Robert Jakobson kirjutas 1866. aastal: “Soomlased ja Eestlased olgo agga eddespiddi omma waimo töös üks rahwas. Meie wõime nende ja nemmad meie kirjad ilma palju muutmisteta prukida, ja meie essimenne ja pea kohhus on nüüd, nendega waimo polest ikka ennam ja ennam ühte sullada. Üksi seläbbi wõime eddespiddi omma peremehhe seisust üllewel piddada ja ennast se eest hoida, et meie teiste pobboliks ei sa egga jä.”

Kari Alenius on viidanud sellele, et Eesti trükisõnas hakkas 19. sajandi teisel poolel tärkama teema soome-eesti sugulusest ning kasutusele tulid sellised väljendid nagu “vennad ja õed Soomes”, “hõimuvennad” ja “vennasrahvas”.

Sugulust tunnetati eelkõige siiski Eesti eliidi hulgas ning üldse elas Soome silla idee ning soomlaste ja eestlaste vaheliste kontaktide areng rohkem eestlaste, mitte soomlaste jõul.

Kõneldes sugulusest heasoovlikus toonis ning rõhutades soomlaste häid omadusi, kasutas eesti intelligents eestlaste enesetunnet toitvat soomlaste näidet teatud hoovana. Kui soomlastel oli õnnestunud moodustada rahvus ja riik, on ka nende sugulastel eestlastel selleks eeldusi. Soomlaste aususele ja töökusele osaks langenud kiitustes peegeldusid eestlaste oma soovid ja ideaalid selle kohta, millisena Eesti rahvast taheti näha. Hoiakut võiks iseloomustada mingisuguseks alt üles vaatamiseks või teiste sõnadega – Väikevenna ihalevaks suhtumiseks Vanemasse Venda.

SOOME KUI EESTLASTE “VABADUSE MAA”

Juba 19. sajandi lõpul, kuid veelgi rohkem 20. sajandi alguses muutus Soome sild romantilisest unistusest poliitiliseks realiteediks. Soome oli eestlastele üha suurem võimalus. See tuli jõuliselt esile, kui 20. sajandi alguses maabus Soome silmapaistev hulk eesti noort intelligentsi, kes alustas õpinguid Helsingi ülikoolis. Ühena esimestest saabus Soome folklorist ja hilisem diplomaat Oskar Kallas, kes avaldas 1901. aastal Helsingis oma väitekirja.

Märkimisväärseim tulijaskond oli *Noor-Eesti* kirjanike ühendusena tuntuks saanud sõpruskond, kes soovis kujundada eesti kirjanduse euroopalikuks ja pürgis “Soome kaudu Euroopasse”. Ühendusest esimesena saabus 1901. aastal hilisem luuletaja ja kirjandusprofessor Gustav Suits ning 1903. aastal läks oma esimesele Soome reisile *Noor-Eestist* mõne aja pärast kaugenud ja sotsialismi kaldunud Hella Murrik (Wuolijoki). 1905. aasta sügisel saabus Soome Villem Grünthal (Ridala) ja aasta lõpus tuli kirjanike ühenduse südamikku kuulunud Johannes Aavik. Ja kui lõpuks, 1906. aasta sügisel tuli Soome ka kirjanik Friedebert Tuglas, oligi kogu *Noor-Eesti* juhtrühm Soomes.

Samal ajal ajasid Venemaa 1905. aasta riigipööre ja valitsuse karistusemeetmed eesti poliitikuks Soome maapakku. Soome oli nende jaoks “vabaduse maa”, pelgupaik, kuhu Venemaa ametnike käsi ei ulatunud nii nagu Eestisse. Näiteks saabusid Soome Konstantin Päts, radikaalsete

intellektuaalide häälekandjana tuntud lehe *Teataja* toimetaja ja hilisem iseseisva Eesti “kõva mees”, sotsiaaldemokraatide juht Mihkel Martna, hilisemad riigivanemad Otto Strandman ja Jaan Teemant ning mitmed, mitmed teised. Osa neist jäi Soome mitmeks aastaks, kuid osa siirdus mõne aja möödudes kusagile mujale, näiteks Šveitsi.

Liiklus politiseerunud Soome sillal oli siis üsna tihe ning tõi Soome eesti kirjandus- ja poliitikaeliiti. Kuid see liiklus oli ühesuunaline. Kui keeleuurijad maha arvata, käis soomlasi Eestis õige vähe. Eesti ei olnud soomlastele poliitiline turvapaik ega mingi tulevikuriik, nii nagu seda oli Soome mitme eestlase jaoks. Üldse olid teadmised Eesti oludest Soomes tagasihoidlikud. Soomlaste suhtumist võibki pidada ükskõikseks – motivatsiooni Eestist huvitumiseks ei olnud. Siiski tuleb meeles pidada, et eestlaste suur huvi Soome vastu oli osaliselt tingitud sundseisust ning Soomet hakati kohati nägema isegi liiga ideaalses valguses. Tähtmatult tuleb meelde – vähemalt mingisuguse analoogiana – Soome tähendus eestlastele “vangla aknana” Teisele maailmasõjale järgnenud aastakümnetel. Ka see oli paljuski sundolukorra poolt dikteeritud, sest teist akent läände lihtsalt polnud.

Tuntud estofiil ja keelemees Lauri Kettunen kirjutas 1909. aastal, et Eestis õitsevad “liialdatult kaunid” nägemused Soomest ja selle oludest ning et “meie asju idealiseeritakse ülearu, võiks isegi öelda, et rohkem kui vaja”.

ÜHINE OHT ÜHENDAS

1918. aastal kutsus Soome valitsus Saksamaa appi ohjeldama riigis toimuvat kodusõda, kuid Eestis oli Saksamaa kutsumata külaline – see oli mehitaja ja iseseisvuse lämmataja. On viiteid sellele, et kõnealuses olukorras proovisid mõned põranda all olevad eesti poliitikud Saksamaa sõbrale Soomele lähenedes leevendada Saksamaa kõvakäelist okupatsioonipoliitikat. Seega nähti Soomet võimalusena – kuid lootused osutusid põhjendamatuks. Soomlased kartsid, et eestlaste toetamine võib ohustada Soome ja Saksamaa elutähtsaid suhteid, ning sellega ei tasunud riskida.

Kui Eesti Vabadussõda 1918. novembri lõpul puhkes, aktiveerus Soome huvi Eesti vastu. Sõdivat Eestit ei peetud ohtlikuks, vaid seda nähti

Soome eellinnusena, mida toetades kaitses Soome ka ennast. Eesti palvel andis Soome rahalist laenu, relvi ja vabatahtlikke. Eestit ei aidatud sugugi mitte hõimuvendluse pärast ega isegi mitte omakasupüüdmatult. Abi haakus Soome välispoliitilise suuna, agressiivse bolševismi lüües ja teenis riigi oma huve. “Eesti on Soome väliskaitse. Eesti vajadused on meie vajadused,” öeldi. “Kui Soome lahe lõunarannik läheb bolševikele, on ka meie seisud viletsad,” ütles peaminister Lauri Ingman.

Eestile oli oluline, et Soome aitas teda, ja Soomele oli oluline, et Eesti sõdis bolševike vastu ka Soome eest. Mõlema riigi huvid langesid harva esineval moel kokku.

Eesti Vabadussõda kergitas päevakorda unioonimõtte ja seda eelkõige Pätsi initsiatiivil – lähenemine Soomele või ühinemine sellega lausa uniooniks või kaksikriigiks tugevdaks ja kaitseks Eestit. Sellise kasu nimel oli Eesti valmis oma suveräänsusest tingima. Soomes peeti Eesti lähenemissoove poliitilises mõttes ohtlikuks. Kardeti, et Soome sidumine nõrgema ja ohtudele avatuma lõnanaabriga võib tõmmata ka Soome ettenägematutesse konfliktidesse ja ohustada selle eksistentsi.

Seevastu majanduslik lähenemine (loe: Eesti ärakasutamine) oli soomlastele meelepärane. See ei sidunud Soomet ebastabiilsete tulevikuperspektiividega, kuid näis pakkuvat rohket kasu ja avavat meelitavaid võimalusi. Sellest oli Soome vägagi huvitatud.

Kui Soome vabatahtlikud olid 1919. aasta kevadel Eestis, Soome ja Eesti huvid kohtusid. Peeti intensiivseid läbirääkimisi ja tehti mitmesuguseid plaane. Kuid ei läinud palju aega, kui Eesti hoiak muutus reserveerituks. Maa sõjaline seis oli kohenenud ning soomlastest vabatahtlikke ei olnud enam vaja.

Soome jõulist huvi hakatigi tunnetama ohuna ja nii sündis Soome ja Eesti vahel iseseisvatele ja omavahel võrdväärsetele riikidele tüüpiline seis. Oma territooriumi kaitsti kiivalt ja jälgiti, et teine – Vanem Vend – ei löikaks kasu teise arvel. Seda on olnud Soome ja Eesti suhetes selgelt näha Eesti iseseisvuse ajal 1918–1940 ja uuesti – kuigi leebemal kujul – alates 1991. aastast. Seevastu siis, kui Eesti ei olnud iseseisev – enne 1918. aastat ja Teisest maailmasõjast 1991. aastani – on Eesti olude sunnil alistunud väikevenna rollile ja Soome on enesestki mõista olnud Eestile välisriik number üks.

ENT KUS SEE KUULEKAS VÄIKEVEND ON?

Kui Eesti 1980ndate lõpul uues valguses soomlaste teadvusse kerkis, kaevasid soomlased kuskilt mälusoppidest klišeeliku pildi sellest, et Soome ja Eesti olid Eesti eelmise iseseisvuse ajal maailmasõdade vahelisel perioodil eksisteerinud nagu kaks käsikäes kõndinud ja teineteist toetanud väikeriiki. Pilt on küll ilus, kuid ekslik. Soome pidas 1920ndatel ja 1930ndatel aastatel Eestit ohtlikuks mitmes mõttes ja Eesti Soomet samuti.

Soome ja Eesti lihtrahva suhted – nii palju, kui neid kontakte enne massiturismi algust üldse oli – olid head. Mitmele soome kirjanikule näiteks kujutas Eesti eksootilist ja inspireerivat lõunapoolset maad ning kontakte tiivustasid ka hõimuaated.

Hoopis midagi muud olid aga riikide ametlikud suhted. Nende puhul ei tähendanud hõimuaated midagi, vaid ametlikke suhteid varjutasid mitmedki vaidlusteemad. Tervadatult võiks öelda, et riikide vahel peeti pidevalt maavõistlusi. Soome püüdis suurriigi kombel Eestit suunata, mis ei meeldinud eneseväarikatele eestlastele. Soomlastel oli sellist Vabadussõjale järgnenud hoiakumuudatust raske alla neelata ning nad rääkisid sageli eestlaste tänamatuses – mõistmata, et tegemist oli iseseisva riigi normaalse reaktsiooniga. Eestis tekitasid mitmed Soome vanema venna võtted ja üleolev suhtumine pahameelt.

Soome ja Eesti olid kaks tavalist väikeriiki, kes kaitsesid oma huve kiivalt ja isekalt ning jälgisid täpselt, et naaber ei lõikaks teise vilja.

Vaidlusteemasid ja ebasoodsaid tulevikuvisioone piisas. Näiteks kuumendas kaubanduslepingute sõlmimine tundeid korduvalt. Eestis kardeti, et Soome tahab lõigata Eestist kasu, ja soomlased omakorda ei tahtnud heaks kiita eestlaste nõudmisi, mida peeti protektsionistlikeks. Soomes 1932. aastani jõus olnud keeluseadus lisas restoraniturismi Tallinnasse ja piirituse salavedu Soome. Salakaubavedu pingestas Soome ja Eesti suhteid pidavalt ja põhjustas lõputu nootide vahetuse, mille tulemuslikkus jäi siiski tagasihoidlikuks. Eesti saadik Oskar Kallas, kes ise oli tuntud karsklane, tõdes 1921. aasta detsembris, et vastumeelsus Eesti suhtes on tugev. Eestlasi süüdistati eelkõige Soome rannarahva demoraliseerimises. Kui Kallas käis taotlemas Vabadussõja ajal võetud

laenu tagasimaksmise tähtaja pikendamist, oli talle vastatud umbes nii, et nüüd, mil Eesti teeb koostööd salaviina kaupmeestega, saab see kindlasti kogutud nii palju Soome raha, et võla maksmine ei valmista raskusi.

Soomlaste arvates ei olnud Eesti ametivõimud salakaubanduse piiramisest sugugi huvitatud. See tulenes omakorda sellest, et piirituse tootmine ja müük olid Eesti riigile oluline tuluallikas.

Üks valupunkt oli see, et Soome välispoliitikas ei olnud Eesti suunda. Maailma silmis tahtis Soome kuuluda Skandinaavia, mitte noorte ja nõrkade Balti riikide hulka. Eesti välisminister kurtis 1928. aastal, et Soome püüd stabiilsele koostööle Skandinaaviaga ja võõrandumine Balti riikidest masendab eestlasi. Ainult koostööpüüdlused ei olnud küllaldased lähendamaks Soomet ja Eestit, vaid eestlased ootasid Soomelt moraalselt tuge ja huvi väikese vennasrahva saatuse vastu. Samuti lisas eestlaste kibestumust asjaolu, et ka Eesti oleks tahtnud kuuluda Skandinaavia maade hulka, kuid eestlaste pettumuseks ei leidnud see soov Põhjamaades vastukaja. Tallinnas olnud Soome diplomaat rõhutas omakorda seda, et Soomes ei mõistetud iseseisva Eesti reaalpoliitilist tähendust Soomele. Kui Eesti satuks Nõukogude Liidu võimu alla, kaasneksid sellega rasked tagajärjed ka Soome jaoks.

Üks huvitav erand maade jahedalt korrektsetes suhtes siiski oli. Jari Leskinen on detailselt tõendanud, et Soome ja Eesti vahel sügenes intensiivne, salajane ja professionaalselt tõhus sõjaline koostöö. Selle peamiseks eesmärgiks oli Soome lahe sulgemine mõlema riigi rannakaitsesuurtükivägede abil. 1931. aasta suvel kohtusid Naantalis Kultarannas Soome kõige estofiilsem president P. E. Svinhufvud ja Eesti riigipea Konstantin Päts. Üksikasjalikel läbirääkimistel kiitsid nad Soome lahe sulgemise plaani heaks. Kui siis tegelik vajadus sulu järele tuli, sulu siiski ei sündinud, sest Eesti oli soomlaste pettumuseks andnud 1939. aasta sügisel järele Nõukogude Liidu nõudmistele sõjaväetugibaaside kohta.

Soome ja Eesti vahelisi suhteid mõrastas ka Soome Talvesõda 1939–1940. Eesti kujunes Soomele ohtlikuks, sest Nõukogude Liidu pommilennukid tõusid operatsioonideks Soomes õhku Eestis paiknevatest sõjaväebaasidest. Kui Eesti ühendati 1940. aastal Nõukogude Liiduga, jälgis idanaabri surve all nn. vaherahuperioodi elav Soome seda

kaastundlikult kõrvalt. Paasikivi sõnade kohaselt mõjus Balti riikide saatus sügava vapustusena. “Kui parlamendid kõigis kolmes riigis olid üksmeelselt otsustanud loobuda iseseisvusest ja ühineda Nõukogude Liiduga, tundus see meile kahtlasena. Balti riikide sündmused vapustasid meid, soomlasi, sügavalt. Nende kolme väikese rahva saatused seisid mul meeles kogu aeg,” kirjutas Paasikivi.

Viidates Eesti uue parlamendi, Riigivolikogu otsusele paluda Nõukogude Liidu Ülemnõukogul võtta Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik vastu Nõukogude Liidu liikmeks, kirjutas Soome Tallinna-saadik P.J. Hynninen omakorda 1940. aasta 15. juulil Helsingisse: “Olen just saabunud istungilt, kus maeti maha iseseisev Eesti Vabariik, meile soomlastele nii armsalt kõlav “Eesti vabariik”. Sügavalt vapustatud saadik lõpetas oma *Finis Estoniae* pealkirja kandva raporti järgmiste sõnadega: “Tundub, nagu oleks kaotatud midagi oma, midagi, mis kaotatuna tundub mõtteis veelgi kallimana.”

Jätkusõja ajal 1941–1944, mil Saksamaa oli okupeerinud Eesti ja Soome oli Saksamaa relvavennaks, püüti Soomes mõjutada Saksamaad, et see oma kõvakäelist okupatsioonipoliitikat leevendaks, kuid see ei andnud tulemusi. 1943. ja 1944. aastal moodustus üle Soome lahe taas kord Soome sild, kui Eestist tuli Soome tuhandeid pagulasi. Need, kes olid pagenud Soome sakslaste mobilatsiooni eest, ühinesid enamasti Soome kaitsejõududega sõdimaks Nõukogude Liidu vastu. Need Soome-poisid, keda oli üle 3000, rammisid ka Soome silda kõige tugevamad talad, ohverdades Soome hüvanguks oma elu, tervise või tuleviku. Leiti, et Soome vabatahtlike osavõtuga Eesti Vabadussõjast tekkinud “võlg” oli nüüd Soome-poiste näol tasa tehtud.

VANGLA AKEN

Nõukogude Liidu okupatsiooni aastakümnetel asetus Eesti Soome suhtes väikevenna rolli. Liiklus Soome sillal läks lahti 1960ndatel aastatel ja suund oli Soomest Eestisse – siis vastupidi, kui see oli olnud 19. ja 20. sajandi vahetusel. Soomest sai Eesti jaoks võimalus, vangla aken, mille kaudu võis näha sinist taevast. Tavaline soomlane tundis südames, et eestlaste asi on ka tema asi. Peaaegu kõigil oli Eestis pere, keda toetada, ja määratu hulk abi reisis kohvrites üle lahe.

Sidemed Soomega – kuigi eestlased sinna just palju ei pääsenud – avasid aknaid läände ja Soomest kujunes eestlastele pigem olude sunnil kui vaba valiku tulemusel välisriik number üks. Soome abi võeti meeleldi vastu, tõsi, vahel küll pisut piinlikkust tundes, kuid kummar-dust oli lihtsam teha, kui oldi vaesed ning iseseisvuseta ja seega mitte võrdses seisus soomlastega.

Nõukogude Liidu perioodil ei ähvardanud lõunanaabrid Soomet mingil moel, neid ei peetud konkurentideks ega ohustajateks ja veel vähem nähti neis võimalusi. Me, soomlased, olime iseseisvad ja jõukad. Eestlased seevastu elasid Moskva poolt tarastatud aias, enam-vähem nagu koduloomad, ja sõid seda, mida toitev põhja käsi pakkus. See mõjus soomlaste madalale enesehinnangule nagu taevamanna.

12. KUID NÜÜD?

HOLMA UNISTUS TÄITUS

Saabus 1991. aasta – Eesti iseseisvus ja Nõukogude Liit lagunes. Alguses jäid rollid üle Soome lahe endisteks, kuid see ei kestnud enam kaua. Soome ei olnudki enam Eestile kõige tähtsam välisriik, see ainus aken maailma. Eestlased olid nüüd iseseisvad ja võrdväärsed ning nad võisid suunata oma pilgu riikidele, mis neid tegelikult huvitas. Soome monopolistaatus, mille nõukogude olud olid tekitanud, oli läinud. Soomlastel oli raske mõista, et iseseisvad ja iseteadlikud eestlased ei olegi enam Vanema Venna nõuandeid kuulavaks ja korraldusi täitvaks Väikevennaks, kes Nõukogude Liidu okupatsiooni aastatel oli nõustunud soomlastelt armupalakesi vastu võtma.

Vana kultuurrahvana oskasid eestlased iseseisvuse ja vabaduse üle täit rõõmu tunda. Soomlaste arvates muutusid eestlased liigagi võrdseteks ja enesekindlateks, kes suhtusid põhjast antud nõuannetesse ja korraldustesse sageli ülemäärasegi tundlikusega. Nüüdseks on enam kui kümne iseseisvusaasta jooksul jõutud sellega harjuda, nii et suhtete teravaimad nurgad on juba maha lihvitud.

Nüüd, 2004. aastal võib ilmselt mingisuguse kokkuvõttena öelda, et Soome tugi Eestile mitmes vallas, näiteks piirivalve ja riigikaitse ülesehitamisel, on olnud märkimisväärne. Investeeringutes on Soome Rootsi järel teisel kohal, riikide vahelises kaubavahetuses on Soome pikalt teistest ees ning kaubavahetusbilanss on olnud Eesti jaoks mõnikord isegi positiivne.

Ja ilmselt võib ka vaatamata kuulda olevale porinale öelda, et Soomet peetakse Eestis oluliseks eeskujuks ja ideaaliks – täpselt nii nagu juba 19. sajandi teisel poolel. Soome on eestlastele ikka veel samasugune ülekaalukas võrdlusobjekt, nagu Rootsi on olnud traditsiooniliselt Soome jaoks. Doktor Harri Holma 1919. aasta unistus Eesti “organiseerimisest” Soome malli järgi on jõudnud üsna kaugele, sest mitmed Eesti institutsioonid on ehitatud üles Soome vastavate institutsioonide struktuuri järgides. Kuid mis kõige olulisem – kõik see on toimunud Eestis vabatahtlikult.

Kahtlemata on ka erinevusi, nagu näiteks see, et Eesti ei ole läinud Põhjamaade heoluriigi ülesehitamise teele, vaid on valinud liberaaläärmusliku mudeli, pannes põhirõhu äritegevuse vabadusele ja madalatele maksumääradele.

UUED PERSPEKTIIVID

Eesti iseseisvus ja ühinemine Euroopa Liidu ning NATOga on toonud suhetesse uusi ohte ja uusi võimalusi. See, kas mõnda asja nähakse ohuna või võimalusena, ei sõltu ainult sellest, kas vaataja on soomlane või eestlane. Osa soomlastest näeb odava ja piiramatu alkoholikoguse sissetoomist suure võimalusena, samas kui ametivõimud näevad selles ohtu nii maksulaekumisele kui rahvatervisele. Eesti madal maksustus meelitab nii äriühinguid kui eraisikuid, kuid valmistab peavalu Soome ametkondadele. Eesti madalad tööjõukulud on avanud soomlastele 80 km kaugusele Helsingist oma "Hiina", kuid tekitanud samas ka kartust selle ees, et elatustaset tõsta sooviv Eesti tööjõud saabub laviinina Soome tööjõuturule palgataset alla tõmbama. Medali teine pool seisneb siiski selles, et nii on võimalik vältida Soomet ähvardavat tööjõupuudust.

Tundeid lõkkele löövad ohuvisioonid ei näi küsitluste põhjal olevat siiski nii tõsised kui tahetakse uskuda. Soome Majandus- ja poliitikafoorum EVA laskis 2003. aasta suvel teha arvamusuuringu, mis peegeldas huvitavaid nägemusi. Soomlased ja eestlased näisid suhtuvat teineteisesse positiivselt, kuid vanu eelarvamusi, mille oli tekitanud Vanema Venna üleolek, oli ikka veel tunda – peaaegu pooled eestlastest leidsid, et soomlased ei pea neid võrdväärseteks.

Naabri juurde kolimine, milles eelkõige Soomes nähakse ohtu, on väheste eesmärk, nii et hirm üle Soome lahe toimuva suurmigratsiooni ees tundub olevat liialdatud. Ainult viiendik eestlastest oli väga või üsna huvitatud elamisest ja õppimisest või töötamisest Soomes. Soomlasi huvitas selline asi pisut veelgi vähem. Riikide majandusintegratsiooni pooldajate osa oli isegi üllatavalt suur. Soomlastest umbes kaks kolmandikku ja eestlastest veelgi enam pidas seda kasulikuks mõlemale osapoolle.

Omaette probleem võib kujuneda siis, kui soomlased tahavad Eesti pakutavatest soodustustest saada ühekülgsest ainult kasu. See oht on

ajalooliselt relevantne. Küstletud eestlastest 60 % oli nüüdki seisukohal, et Eestisse investeerides püüavad Soome äriühingud lõigata vaid kasu madalamast palgatasemest ja tööelu reguleerivatest lõtvadest normidest.

Usk Euroopa Liidus toimuvasse koostöösse on tugev, kuigi on ebaselge, mida vastajad sellest teavad ja mida koostöö ELis endast tegelikult kujutab. Ka ohte nähakse. Ligi 60 % soomlastest kartis, et pärast Eesti ühinemist Euroopa Liiduga lisduvad Soomes uimastid, kuritegevus ja muud soovimatud ilmingud.

ERI MÕÕDUPUU, ERINEVAD PRILLID

“Soome on meill nagu mingiks ideaaliks olnud, mille poole tuli püüelda, mida aga kätte saada lootust ei olnud, vähemalt meie rahvapõlvel mitte.” Tsitaat võiks sobida ka tänasesse päeva, kuigi see on võetud ajalehes *Sakala* 1916. aasta 30. märtsil ilmunud Helsingi kirjast.

Soomlaste nägemust Eestist ja eestlaste nägemust Soomest uurinud Kari Alenius arvab, et soomlaste nägemus Eestist muutus sõjajärgsetel aastakümnetel järk-järgult üha ebamäärasemaks kuni selleni välja, et 1980ndate aastate keskpaiku ei olnud suurel osal inimestest enam mingit pilti Eestist. Isegi eestlaste ja soomlaste sugulus võis olla mõnele tundmatu, rääkimata sügavamatest teadmistest Eesti ja eestlaste kohta. Eranditeks olid sõdade vahelise põlvkonna hõimuaktivistid ja noorema põlvkonna Eesti-huvilised. Põhja-Eestis näha olnud Soome televisioon oli oluline arvamusekujundaja ja kuna leiti, et Soomes on mitmed asjad vähemalt materiaalses mõttes paremad, kinnistus Soomest positiivne pilt. 1980ndatel aastatel sai Soomest taas maa, mille suunas tuli püüelda ja millest tuli võtta eeskujut. Soomlaste jaoks ei kujutanud Eesti endast vastavat liikumapanevat jõudu.

Eesti uues vabadusvõitluses oodati soomlastelt tuge, kuid ametliku Soome jahedus kutsus esile sügava pettumuse. Eesti suveräänsuse taastamine kohendas suhteid, sest riigid olid muutunud omavahel võrdseks. Väikevend oli kasvanud suureks Vanema Venna kõrvale.

Kuigi soomlasi käib Eestis aasta jooksul sadu tuhandeid ja enamgi veel, ei tunne suurem osa neist maa, rahva ja selle kultuuri vastu eriti huvi. Reisimise esmased põhjused on odavad toiduained ja alkohol ning

soodsa hinnaga tervisekeskused. Samuti meelitab kõrge eelsoomlast ka see, et “Eestis on kõik täpselt nii nagu Soomes” – on Anttila ja Stockmann, Seppälä ja Nokia – ning Tallinna ettekandjaid võib jooksutada soome keeles ja sinatada nagu peremees sulast.

Alenius märgib, et soomlaste ja eestlaste vahelisi suhteid, iseenesest üsna lähedasi ja soojegi, ei tunnetata sageli sellisena. Eestlased ei ole tegelikuses saanud kusagilt mujalt nii palju abi ja kaasaenamist kui Soomest. Oluline on siiski see, et eestlaste ootused on olnud veelgi suuremad. See, mis eestlaste arvates mitme teise riigi puhul on olnud küllaldane osutamaks nende suurepärasest suhtumisest Eestisse, ei ole olnud piisav Soome puhul. Soomele ja soomlastele on lähenetud teise mõõdupuuga kui ülejäänutele.

Soomlastele omakorda ei ole Eesti olnud kunagi tähtis samal moel. Soomes ei mõistetud ei 19. sajandil, ei 1918–1919, ei maailmasõdade vahelisel ajal ega samuti mitte 1988–1991, millisel kohal soomlased eestlaste mõtetes on.

Soomlased on arvanud, et eestlased vaatavad Soomet sama nõrkade prillidega kui soomlased eestlasi, kuigi Soome lahe lõunakaldalt on vaadatud põhja poole alati läbi korralikult suurnedavate klaaside.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Alenius, Kari, *Ahkeruus, edistys, ylimielisyys. Virolaisten Suomi-kuva kansallisen heräämisen ajasta tsaarinvallan päättymiseen (u. 1850–1917)*. Studia Historica Septentrionalia 27. Rovaniemi 1996.
- Alenius, Kari, *Veljeskansan kahdet kasvot. Naapurimaa-kuva. Virallista politiikkaa, epävirallista kanssakäymistä. Suomen ja Viron suhteiden käännekohtia 1860–1991*. Toim. Heikki Roiko-Jokela. Jyväskylä 1997.
- Alho, Kari – Kaitila, Ville – Kotilainen, Markku, *EU:n laajenemisen vaikutukset suomalaisten yritysten strategioihin*. Keskustelunaiheita No. 885. Elinkeinoelämän Tutkimuslaitos 2004.
- Eesti ja Soome suhted 1920–1925*. Dokumentide kogumik. Koostanud Heino Arumäe. Tallinn 1997.
- Eesti NSV loominguliste liitude juhataste ühispleenum 1.–2. aprillil 1988*. Tallinn 1988.
- Estonia and Finland. A Retrospective Socioeconomic Comparison*. Edited by Olev Lugas and Pentti Vartia. Helsinki 1993.
- Graf, Mati, *Eesti rahvusriik. Ideed ja lahendused: Ärkamisajast Eesti Vabariigi sünnini*. Tallinn 1993.
- Graf, Mati, *Parteid Eesti Vabariigis 1918–1934*. Tallinn 2000.
- Heikinheimo, Seppo, *Mätämunan muistelmat*. Keuruu 1997.
- Holm, Vesa, *Balttilainen vai skandinaavinen suuntaus? Suomalais-virolaiset suhteet Suomen ulkopoliitikassa vuosina 1925–1934*. – *Virallista politiikkaa, epävirallista kanssakäymistä. Suomen ja Viron suhteiden käännekohtia 1860–1991*. Toim. Heikki Roiko-Jokela. Jyväskylä 1997.
- Jakobson, Max, *Tilinpäätös*. Keuruu 2003.
- Jõerüüt, Jaak, *Eesti ja Soome Euroopa Liidus – Viro ja Suomi Euroopan unionissa*. Tallinn 2003.
- Karjahärm, Toomas, *Venäjä ja varjossa. Suomi ja Viro Venäjän naapureina*. – *Virallista politiikkaa, epävirallista kanssakäymistä. Suomen ja Viron suhteiden käännekohtia 1860–1991*. Toim. Heikki Roiko-Jokela. Jyväskylä 1997.
- Karjahärm, Toomas, *Ida ja lääne vahel. Eesti-Vene suhted 1850–1917*. Tallinn 1998.
- Kesäkuun 14. päivä. Muistelmia ja dokumentteja virolaisten kyydityksestä 1941*. Toimittaneet Mart Laar ja Anja Salokannel. Keuruu 1989.
- Kiin, Sirje – Ruutsoo, Rein – Tarand, Andres, *Neljänkymmenen kirje*. Keuruu 1990.
- Koidula ja Kreutzwaldi kirjavahetus I. Tartu 1910.
- Koivisto, Mauno, *Historian tekijät. Kaksi kautta II*. Juva 1995.
- Kuusisto, Seppo, *Punaisesta sinimustavalkoiseen. Raportteja Virosta 1982–1991*. Helsinki 1991.
- Laar, Mart, *Unohdettu sota. Sissi- ja tiedustelusotaa Virossa toisen maailmansodan aikana ja sen jälkeen*. Jyväskylä 1993.
- Laitinen, Kai, *Suomen silta*. – *Aino Kallaksen maailmaa. Kuusi tutkielmaa Aino Kallaksen vaiheilta*. Keuruu 1978.
- Leskinen, Jari, *Vendade riigisaladus. Soome ja Eesti salajane sõjaline koostöö Nõukogude Liidu võimaliku rünnaku vastu aastatel 1918–1940*. Tallinn 2000.
- Lindstedt, Risto, *Viro on aina ollut suomalaisten sokea piste*. *Suomen Kuvalehti* 18.11.1988.
- Lukkari, Matti, *Viron itsenäistyminen. Kerran me voitamme kuitenkin*. Keuruu 1996.
- Made, Tiit, *Mu isamaa. Viron toivo ja pelko*. Hämeenlinna 1988.
- Meri, Lennart, *Viron fosforiittidraamassa syytettynä rikollinen kevytmielisyys*. – *Suomen Kuvalehti* 20.11.1987.
- Misiunas, Romuald J. – Taagepera, Rein, *The Baltic States. Years of Dependence 1940–1980*. London 1983.

- Niitsoo, Viktor, *Vastupanu 1955–1985*. Tartu 1997.
- [Ollila, Esko], *Suomi ja Viro EU:ssa – Eesti ja Soome Euroopa Liidus*. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 11/2003. Helsinki 2003.
- Polvinen, Tuomo, *Barbarossasta Tēheraniin. Suomi kansainvälisessä politiikassa I: 194–1943*. Porvoo 1978.
- Pullat, Raimo, *Salapiiritusevedu Eestist Soome 1919–1939*. Tallinn 1993.
- Rahvakongress. Eestimaa Rahvarinde kongress 1.–2.10.1988. Materjalide kogumik*. Tallinn 1988.
- Roiko-Jokela, Heikki, *Ihanteita ja realipolitiikkaa. Rudolf Holstin toiminta Baltian maiden kansainvälisen de jure -tunnustamisen ja reunavaltioyhteistyön puolesta 1918–1922*. Studia Historica Jyväskyläläisiä 52. Jyväskylä 1995.
- Roiko-Jokela, Heikki, *Unelma vapaudesta. Virolaisten pako Saksan sarron alta Suomeen. Elämää Suomessa. Salamatkustusta Ruotsiin. Luovutuksia Neuvostoliittoon noin 1942–1955*. Jyväskylä 2001.
- Roiko-Jokela, Heikki, *Yli Suomenlahden – kohtalona Suomi. Toinen maailmansota suhteiden käännekohtana. – Virallista politiikkaa, epävirallista kanssakäymistä. Suomen ja Viron suhteiden käännekohtia 1860–1991*. Toim. Heikki Roiko-Jokela. Jyväskylä 1997.
- Ruokokoski, Aila, *Realismia ja varovaisuutta. Suomen Baltian-politiikan linjat vuosina 1987–1991. – Virallista politiikkaa, epävirallista kanssakäymistä. Suomen ja Viron suhteiden käännekohtia 1860–1991*. Toim. Heikki Roiko-Jokela. Jyväskylä 1997.
- Saarenheimo, Eero, *Presidentti Kekkonen avaus Viroon 11.–14.3.1964. – Kieliposti 4/1989*.
- Sahlström, André, *Under blåsvarta färger. Den estniska konstitutionella krisens verkningar i de finsk-estniska relationerna åren 1934–1938*. Bibliotheca Historica 51. Helsinki 2000.
- Sinilind, Sirje, *Mõningatest rahvuspoliitika aspektidest. Visand nõukogude rahvuspoliitika kriitikat Eestis 1940–1984*. Stockholm 1983.
- Siniveli, *Viro taisteleo vaaudestaan. Vuosi 1944 tuntemattoman todistajan silmin*. Jyväskylä 1985.
- Toomla, Rein, *Eesti erakonnad*. Tallinn 1999.
- Torvi, Kai, *Kumppanit Euroopan unionissa. Suomalaisten ja virolaisten ajatuksia toisistaan*. EVA Helsinki 2003.
- Turtola, Martti, *President Konstantin Päts. Eesti ja Soome teed*. Tallinn 2003.
- Zetterberg, Seppo, *Die finnisch-estnischen Unionspläne 1917–1919. – Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 32. Heft 4/1984*.
- Zetterberg, Seppo, *Iseseisva soome ajalugu*. Tallinn 1994.
- Zetterberg, Seppo, *Konstantin Pätsin 'poliittinen testamentti'. – Musarum minister. Studia in honorem Kari Tärkiäinen*. Helsinki 1998.
- Zetterberg, Seppo, *The Status of Minorities in the Baltic States. – Images and Mutual Perceptions of the Finns, the Estonians and the Russians in the 20th Century*. Edited by Heikki Roiko-Jokela. Jyväskylä 1998.
- Zetterberg, Seppo, *Suomi ja Viro 1917–1919. Poliittiset suhteet syksystä 1917 reunavaltiopolitiikan alkuun*. Historiallisia Tutkimuksia 102. Forssa 1977.
- Zetterberg, Seppo, *Suomi ja Viro. Suomen sillan monet kasvot. – Teologinen Aikakauskirja 6/2003*.
- Zetterberg, Seppo, *Suomi ja Viron ensimmäiset yleiset laulujuhlat 1869. – Historiallinen Aikakauskirja 4/1974*.
- Zetterberg, Seppo, *Viro ja Suomen talvisota 1939–40*. Julkaisematon käsikirjoitus kirjoittajansa hallussa.

FOOTNOTES

- ¹ Tsitaat tõlgitud soome keelest originaalsitaadi puudumise tõttu
- ² Tsitaat tõlgitud soome keelest originaalsitaadi puudumise tõttu